

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Pedagogická fakulta

Ústav pedagogiky a sociálních studií

Klára Davidková

VI. ročník – kombinované studium

obor: pedagogika – sociální práce

SOCIÁLNÍ PRÁCE V TRESTNÍ JUSTICI
Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Lenka Holá, Ph.D.

OLOMOUC 2012

Obsah

Úvod	6
1. SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK	9
1.1. Obecná charakteristika sociálního pracovníka	9
1.2. Činnost sociálního pracovníka	12
1.3. Role sociálního pracovníka	13
1.4. Metody práce sociálního pracovníka	14
1.4.1. Případová práce	14
1.4.2. Poradenství	15
1.4.3. Krizová intervence	16
1.4.4. Mediace	19
1.4.5. Metody skupinové práce	21
2. LEGISLATIVNÍ ZÁKLAD SOCIÁLNÍ PRÁCE V TRESTNÍ JUSTICI	21
2.1. Právní úprava sociální práce v trestní justici do r. 1989	21
2.2. Právní úprava sociální práce v trestní justici v letech 1989-2006	22
2.3. Právní úprava sociální práce v trestní justici od 1.1.2007	25
2.4. Charakteristika sociálního pracovníka v rámci trestní justice	26
2.4.1. Práce sociálního kurátora	26
2.4.2. Práce sociálního kurátora pro mládež	29
2.4.3. Práce sociálního pracovníka ve výkonu trestu a vazby	30
2.4.4. Práce úředníka probační a mediační služby	33
3. SOCIÁLNÍ PRÁCE V TRESTNÍ JUSTICI Z HLEDISKA JEDNOTLIVÝCH FÁZÍ TRESTNÍHO ŘÍZENÍ	33
3.1. Sociální práce v přípravném řízení	34
3.2. Sociální práce v řízení před soudem	38
3.3. Sociální práce ve vykonávacím řízení	40
4. AKTUÁLNÍ MOŽNOSTI SOCIÁLNÍ PRÁCE V TRESTNÍ JUSTICI	43
4.1. Principy restorativní justice	43
4.2. Instituce restorativní justice	44
4.2.1. Probační a mediační služba	44
4.2.2. Parolní dohled	48
4.2.3. Ostatní vládní instituce realizující sociální práci v trestní justici	50

4.2.4. Nevládní instituce realizující sociální práci v trestní justici	52
5. EMPIRICKÁ ČÁST	53
5.1. Vymezení cíle práce	53
5.2. Charakteristika výzkumného vzorku	54
5.3. Popis užitých metod	55
5.4. Popis vlastního výzkumu	55
5.5. Vlastní výsledky	56
5.6. Diskuse a závěr	69
ZÁVĚR	71
Seznam použité literatury	73
Seznam příloh	77
Přílohy	
Anotace	

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci „Sociální práce v trestní justici“ vypracovala samostatně a použila pouze uvedených pramenů, literatury a platných právních předpisů.

V Olomouci dne 28.3.2012

.....

Klára Davidková

Poděkování

Na prvním místě bych chtěla poděkovat PhDr. Lence Holé, Ph.D. jako své vedoucí diplomové práce za odbornou konzultační činnost, vedené mé osoby a inspirativní, podnětné připomínky v průběhu realizace mé diplomové práce.

Dále mi dovoluje poděkovat předsedovi Okresního soudu v Ostravě Mgr. Romanu Pokornému za umožnění realizace výzkumné studie u Okresního soudu v Ostravě.

Úvod

Tématem mé diplomové práce je “Sociální práce v trestní justici“. Má motivace k tomuto tématu vychází zejména ze zájmu o sociální práci jako takovou, zejména pak o otázky spojené s problematikou resocializace osob páchajících trestnou činností. Téměř denně jsme ze strany nejrůznějších mediálních prostředků konfrontováni se zprávami informujícími o kriminálním jednání nejen dospělých osob, ale zejména pak osob mladších 18 let. Mé původní přesvědčení vyvěrající z představy o nutnosti izolovat tyto osoby od ostatní společnosti, což je mimo jiné i jeden z cílů trestní represe, nikoliv však jediný, se postupem času a především vlivem studia sociálních oborů transformovalo do otázky, jak s těmito subjekty pracovat, aby se po odpykání trestu další trestné činnosti již nedopouštěli. Ačkoliv se touto otázkou zabývá penitenciariстика a především pak postpenitenciariстика, je nutno mít na paměti, že výkon trestu, tedy prostor pro penitenciární výchovu či působení, je pouze jednou z fází trestního řízení, nikoliv však jedinou. Navíc trest odnětí svobody sice představuje trest univerzální, ale ne jediný, a nelze ani odhlédnout od tendencí, které směřují trestně právní justici k ukládání trestů, které nejsou spojeny s přímým výkonem trestu odnětí svobody. V důsledku tohoto trendu se otvírá široké pole působnosti pro sociální práci s pachateli trestných činů, kteří nemají možnost být vystaveni přímému penitenciárnímu působení a jejich resocializace se tak jeví jako velmi problematická, často se odehrávající pouze v rovině kontrol pracovníka mediační a probační služby s cílem kontrolovat primárně pouze dodržování podmínek výkonu tohoto alternativního trestu, nikoliv již výchovně působit na pachatele či dokonce mu poskytnout nějakou formu sociální práce.

Pokud přistoupím na legální definici pojmu „sociální práce“, pak bezpochyby i práce s těmito subjekty a pomoc při řešení jejich problémů spojených nejen s otázkou změny vlastní osobnosti, ale pak i řady běžných denních situací, je sociální prací, která si zaslouží pozornosti. Obdobně je pak otázka sociální práce, resp. sociální služby, upravena zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, jež normativně zavádí práci s lidmi, kteří se dostali v důsledku svého způsobu života do konfliktu se společností.

Cílem naší diplomové práce je provádět jednotlivými fázemi trestního řízení, tedy nejen fází vlastního výkonu trestu, a mapovat možnosti sociální práce s pachateli trestných činů, aniž bych jednostranně akcentovala pohled institucionální, pohled subjektu trestného činu (pachatele) či pohled jednotlivých orgánů činných v trestním řízení a jejich možnost

využití metod a forem sociální práce v jednotlivých fázích trestního řízení. V této souvislosti považují za nutné zdůraznit jednu ze zásad trestního řízení, která implikuje povinnost sociální práce se subjekty trestných činů, a to zásadu působení trestního řízení na pachatele trestných činů s cílem odvrátit je od dalšího páčání trestných činů. Tato zásada je pak daleko více zdůrazněna v zákoně č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže.

Jak vyplývá z naznačené struktury, práce je koncipována jednak do teoretické části, jejíž těžiště budou představovat teoretické a legislativní možnosti sociální práce, konkrétně obecná charakteristika sociálního pracovníka a dále pak legislativní základ sociální práce v trestní justici. V posledních dvou kapitolách teoretické části se zaměřují na sociální práci v trestní justici z hlediska jednotlivých fází trestního řízení a také aktuálními možnostmi sociální práce v trestní justici. V empirické části se budu zabývat otázkou podmínek, za kterých je přistupováno k ukládání dohledu probačního úředníka při podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

Základní východiska a teze diplomové práce

Pro analýzu možností sociální práce v kontextu trestní justice je nutno v úvodu nastínit, co to vlastně sociální práce a trestní justice je. Jak jsou tyto pojmy definovány, resp. zda vůbec mají tyto pojmy nějaký striktně definovaný obsah, a jak budu v průběhu své práce s těmito pojmy pracovat.

Teoretickým základem sociální práce v trestní justici je rehabilitační teorie, která vnímá kriminogenní chování pachatele jako nemoc, která je psychicky nebo sociálně podmíněna a kterou je možno léčit. Pokud bychom však hledali tento pojem přímo v odborné literatuře encyklopedického typu, s největší pravděpodobností jej nenalezneme. Je tedy nutno hledat obsah pojmu „justice“ a pojmu „trestní-trest“.

Podle právního slovníku, anebo ještě lépe pro mne jako právního laika, podle Všeobecné encyklopedii Universum je justice definována jako „výkon spravedlnosti, soudnictví, výkon soudní pravomoci“ (32, 430). Obecně řečeno pak můžeme dovodit, že justice znamená určitou činnost či proces, který směřuje k zabezpečení výkonu spravedlnosti, a to pomocí soudní moci, tak jak je definována Ústavou České republiky. Pro potřeby naší diplomové práce budu pod pojmem justice považovat svébytný proces.

Pokud jde o druhý pojem, tedy pojem „trestní-trest“, pak lze v encyklopedických slovnících nalézt podobné pojmy jako „*trestní řád, trestní řízení, trestní řízení proti mladistvým, trestný čin, trestní stíhání apod.*“. Pokud tyto pojmy zobecním, pak mohu říci, že pod pojmem „trestní justice“ budu vnímat proces, kterým prochází subjekt trestního řízení od okamžiku zahájení trestního řízení až do okamžiku, kdy na něj orgány, ingerující v průběhu trestního řízení, ztratí svou moc vymezenou zákonem. Záměrně jsem neužila pojem „orgánu činného v trestním řízení“, jelikož předmětem mého zájmu nebude otázka právního postavení subjektu trestného činu, nýbrž možnosti sociální práce jakýchkoliv veřejných orgánů (ať již státních či nestátních) s tímto subjektem. Pro úplnost pouze dodávám, že pokud jde o adresáta sociální práce v kontextu trestní justice, podržím se legálního pojmu „subjekt trestného činu“, který v sobě zahrnuje definici nejen osoby, která byla uznána vinným konkrétním trestným činem, ale i dalších osob, proti nimž bylo trestní řízení vedeno a bylo skončeno jinak než výrokem o vině této osoby (např. odklony, narovnání, zastavení trestního stíhání, podmíněné zastavení trestního stíhání apod.).

Sociální práci např. O. Matoušek definuje jako „*společenskovední disciplínu i oblast praktické činnosti, jejichž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů (chudoby, zanedbávání výchovy dětí, diskriminace určitých skupin, delikvence mládeže, nezaměstnanosti aj.). Sociální práce se opírá jednak o rámec společenské solidarity a jednak o ideál naplňování individuálního lidského potenciálu. Sociální pracovníci pomáhají jednotlivcům, rodinám, skupinám i komunitám dosáhnout nebo navrátit způsobilost k sociálnímu uplatnění. Kromě toho pomáhají vytvářet pro jejich uplatnění příznivé společenské podmínky*“. (14, 213).

Sociální práce v trestní justici pak vytváří průnik obou pojmů a podle O. Matouška je definována jako „*sociální práce s pachateli trestných činů v době od obvinění až po konec výkonu trestu. Sociální pracovníci se zločinností zabývali od počátku existence sociální práce jako oboru. Jejich role v trestní justici je obtížně definovatelná, protože se pohybují na hranici mezi restriktivními a pomáhajícími postupy. Reakce společnosti na kriminalitu jsou přímo závislé na konsenzu politických sil. V posledních desetiletích existují dvě protichůdné vize optimální reakce společnosti na zločinnost. Jedna pokládá za univerzální lék snižování hranice trestní odpovědnosti a přitvrzování represí, druhá chce omezovat počty lidí ve věznicích a budovat systém sankcí vykonávaných pokud možno na svobodě, se zřetelem k potřebám poškozeného subjektu. Tyto tzv. alternativní sankce, s jejichž formou v některých*

zemích pachatel musí souhlasit, soudy navrhují, realizují a monitorují pomocí specializovaných probačních úředníků. Někde jsou probační úředníci vzděláváni jako sociální pracovníci, jinde tomu tak není. V ČR je vysokoškolská kvalifikace v sociální práci jedním z možných typů kvalifikace pro práci probačního úředníka“. (14, 213). Tuto definici pak Matoušek přejímá i ve svém novelizovaném vydání Slovníku sociální práce z roku 2008 a dále ji doplňuje o nástin činností, jimiž se sociální pracovník podílí na resocializaci pachatelů trestných činů. Všimá si také základního nedostatku, který představuje nedostatečné množství kvalifikovaných odborníků, jež působí jako sociální pracovníci ve vězeňství. Osobně s těmito definicemi ne zcela souhlasím, neboť sociální práce se subjektem trestného činu, je zahajována až v okamžiku zahájení trestního stíhání. Nicméně, jak rozvedu v naší práci dále, sociální práci jedle mého názoru možné realizovat již daleko dříve.

1. Sociální pracovník

Odborně klíčovou osobou v sociální práci zaměřenou na tzv. neadaptivní osoby je sociální pracovník, který představuje nejobecnější kategorii osob zabezpečujících sociální práci. Obsahem následující kapitoly je obecná charakteristika sociálního pracovníka, včetně požadavků na kvalifikační předpoklady, popis metod, které v praxi sociální pracovník využívá a oblasti, v níž sociální práci realizuje.

1.1. Obecná charakteristika sociálního pracovníka

Minulé století, které znamenalo i závěr předchozího tisíciletí, sebou přineslo velký rozvoj, nikoliv jen technických věd, ale především věd humanitního charakteru, jejichž předmětem zájmu je člověk nejen jako jedinec, ale především jako společenská bytost. Právě dvacáté století zaznamenalo v oblasti vnímání člověka, co by součást většího společenského celku, zásadní význam. Pro ilustraci stačí toliko srovnání postavení jedince ve společnosti na počátku tohoto století a dnes. Původně byla orientace společnosti, resp. státu zaměřena zejména na plnění úkolů zaměřených tradičně na ochranu celistvosti a územní svrchovanosti. Jedinec, co by prvek společnosti, byl zatlačen do pozadí, práce s člověkem byla orientována především na potlačení a postih jednání, které bylo považováno za protispoločenské. Sociální

činnost byla soustředěna především do oblastí církevní, medicínské a charitativní práce, odkázána na dary a vlastní schopnost obstarat si finanční prostředky na svou činnost. Byť nelze zcela opomíjet např. státní (původně císařské) nemocniční zařízení. Naproti tomu konec dvacátého století je ve znamení výrazné role státu při péči o občana, co by základ naší společnosti, zejména pak v rovině sociální práce, realizující snahu pomoci překonávat životní obtíže a situace, se kterými jedinec není schopen se sám vypořádat. Tato společenská orientace na problémy jedince je o to důraznější, pokud ji pozorujeme z hlediska institucionálního, kdy můžeme říci, že sociální práce je neodmyslitelnou složkou státního aparátu, představující celý systém sociálních institucí, služeb a prvků, které jsou financovány ze státní rozpočtu.

Jednou z disciplín, které v důsledku výše popsaného vývoje nabyly na významu je i sociální práce, představující odbornou disciplínu, jež za aplikace speciálních pracovních metod vytváří profesionální základ péče o člověka v dnešní společnosti. Principiálně bychom mohli říci, že se jedná o nápravnou činnost, jejímž cílem je zmírnění (příp. poněkud iluzorně řečeno eliminace) sociálního zla a rozvoj sociálních kladů. Má svou kurativní a preventivní stránku a zasahuje do oblastí sociálních vztahů, k čemuž využívá poznatků z teorií lidského chování a sociálních systémů. Velice důležitým pojmem je pojem sociální služby představující druh sociální péče poskytované státní institucí ve prospěch jiné osoby.

Jedním z průkopníků sociální práce byl americký katolický kněz F. Biretek, který již v padesátých letech minulého století formuloval sedm naprosto nadčasových principů, a to:

- individualizace – uznání vlastní jedinečné kvality osobnosti klienta a z toho vyplývající individuální přístup bez stereotypů a předsudků
- vyjadřování pocitů – uznání klientovy potřeby volně vyjádřit své pocity, včetně té negativní
- empatie – snažit se o vcítění do pocitů a situace klienta
- akceptace – vnímat klienta takového, jaký je, včetně jeho slabostí a silných stránek, podporovat u klienta vědomí jeho vnitřní důstojnosti a hodnoty
- nehodnotící postoj – nepřipisovat klientovi vinu, sociální pracovník může hodnotit klientův postoj či jednání pouze pokud to považuje za vhodné z hlediska práce s klientem

- sebeurčení – respektovat klientovo právo a potřebu svobodně se rozhodovat a vybírat si mezi možnostmi, byť je tento princip limitován nejen schopnostmi a možnostmi klienta, ale i platnými právními předpisy
- diskrétnost – zachovávání důvěrných informací o klientovi.

Tento poslední princip představuje nejen základní právo klienta, ale i etický závazek sociálního pracovníka (22, 37-38). Limitujícím faktorem těchto principů je skutečnost, že se týkají pouze jednotlivců, kteří sami a dobrovolně vyhledali sociálního pracovníka. Současná sociální práce je však orientována i na adresáty, kteří o ní často nemají zájem či ji vnímají jako součást uloženého státního opatření (typicky v trestním řízení).

V současné době je sociální práce realizována ve dvou základních modelech, které mimo jiné absorbovaly i klasický medicínský model sociální práce (shromažďování údajů, diagnostika, terapie – řešení, zhodnocení postupu) a zahrnují následující pomoc:

- a) krátkodobou – jako je např. obstarávání jednorázových záležitostí adresáta – žádost o dávku, zajištění přechodného bydlení apod., zde se uplatňuje přísně formální vztah mezi adresátem sociální práce a sociálním pracovníkem
- b) dlouhodobá – cílem tohoto modelu je transformace a nové formování adresáta. Tento model potlačuje formalizované pojetí sociální práce a zdůrazňuje vztah oboustranné důvěry a spřízněnosti adresáta a sociálního pracovníka.

Klíčovým pojmem je pojem sociální pracovník, coby základní nástroj realizace sociální práce. Doktrinální obsah pojmu je definován v zákoně číslo 108/2006 Sb., o sociálních službách. Materiální vyjádření tohoto pojmu je možné najít v odborné literatuře. Např. O. Matoušek pod pojmem sociální pracovník rozumí „*pracovníka vykonávajícího sociální šetření, zabezpečujícího sociální agendy včetně řešení sociálně-právních problémů, poskytujícího sociální poradenství, provádějícího analytickou a koncepční činnost v sociální oblasti, odborné činnosti v zařízeních služeb sociální prevence, depistážní činnost, poskytujícího krizovou pomoc, sociální poradenství a sociální rehabilitaci*“. (15, 201).

Uvedená definice je bezpochyby vyčerpávající a výstižná, nicméně nelze se oprostít od myšlenky, že sociální práce v širším smyslu slova je činností, která je tradičně spjata s odpovědností soběstačného jedince vůči jedinci, který tuto vlastnost nemá. Ačkoliv je sociální práce jako vědní disciplína disciplínou poměrnou mladou, nelze přehlédnout fakt, že

materiálně jsou prvky sociální práce lidstvu vlastní již od počátku jeho vývoje, coby tvora společenského, který spolu přinesl již v tlupovém či rodovém společenství uvědomění si nutnosti péče o ty členy společenství, kteří nebyli sami schopni přežít.

1.2. Činnost sociálního pracovníka

Činnost sociálního pracovníka vychází z ustanovení § 109 z.č. 108/2006 Sb., kde definována jako:

- výkon sociálních šetření
- zabezpečování sociální agendy včetně řešení sociálně právních problémů v zařízeních poskytujících služby sociální péče
- sociálně právní poradenství
- analytickou, metodickou a koncepční činnost v sociální oblasti
- odborné činnosti v zařízeních poskytujících služby sociální prevence
- depistážní činnost
- poskytování krizové pomoci
- sociální poradenství
- sociální rehabilitaci

K tomu, aby výše uvedené činnosti mohl sociální pracovník odpovědně vykonávat musí disponovat určitou mírou kompetencí, které jsou definovány v zákoně, jako tzv. předpoklady k výkonu povolání sociálního pracovníka.

Předpoklady pro výkon povolání sociálního pracovníka jsou definovány v ustanovení § 110 z.č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, které vyžaduje způsobilost k právním úkonům, bezúhonnost, zdravotní způsobilost a odbornou způsobilost. Odborná způsobilost k výkonu povolání sociálního pracovníka se získává absolvováním akreditovaného vzdělávacího programu na vysokých, případně vyšších odborných školách. Sociálním pracovníkem se však může stát i osoba bez uvedeného vzdělání, za předpokladu, že tuto činnost již vykonává, a to minimálně po dobu stanovenou zákonem a absolvuje akreditovaný vzdělávací kurz v rozsahu 200 hodin.

1.2. Role sociálního pracovníka

Sociální pracovník vykonává svou činnost v mezích, které jsou definovány nejen jeho právy a povinnostmi, jež vycházejí z pozitivní právní úpravy, ale i vnitřními předpisy zaměstnavatele, profesními standardy a v neposlední řadě pak i etickým kodexem (příloha č. 1.), který představuje zásadní obsahové východisko pro jeho postavení a činnost. Nutnost zakotvení jeho činnosti v právním řádu akcentuje nejen význam jeho činnosti, ale především legitimní základ pro činnost, kterou zasahuje do práv adresátů sociální práce. V odborné literatuře je možné najít celou plejádu přístupů sociálního pracovníka k sociální práci, často nazvaného podle svého autora (např. model podle Bankové, která definuje čtyři různé modely sociálního pracovníka v praxi, a to model profesionála, byrokrata, přesvědčeného sociálního pracovníka a radikálního sociálního pracovníka). Mne osobně však zaujal model podle Howeho. Howe se zabývá konfliktem mezi právy a povinnostmi sociálního pracovníka a definuje dva přístupy:

- a) defenzivní praxi – tento přístup je charakteristický rigidním neosobním uplatňováním práv a povinností, které vyplývají ze zákona a předpisů zaměstnavatele. Sociální pracovníci postupují podle pokynů, příruček a manuálů, přičemž jejich základním cílem je pouze přizpůsobit osobu klienta cíli zařízení, tedy jejich zaškolení a poskytnutí služby, jež přináleží jejich diagnóze či charakteristice. Ačkoliv je tento přístup manažersky efektivní, domnívám se, že pro praktickou sociální práci není příliš vhodný. Adresát sociální služby se stává pouze materiálním prostředkem k naplnění účelu organizace, která sociální práci nabízí.
- b) reflexivní praxi – přístup sociálního pracovníka, který reflektuje praxi, je jistější hodnotami své profese i tím, jak je projevovat v praxi. Jeho přístup je daleko empatictější, snaží se o praktické využívání svých znalostí a schopností ve prospěch adresáta služby za současného uvědomění si morální odpovědnosti za své rozhodnutí.

Z uvedeného vyplývá, že ačkoliv východiska sociální práce jsou definována doktrinálním (zákonným) způsobem lze vypožorovat v činnosti sociálních pracovníků výrazné odlišnosti, které vycházejí z odlišných náhledů na jejich profesi. Uvedená skutečnost mne tak utvrzuje v přesvědčení, že sociální pracovník, coby elementární prvek sociální práce, představuje stěžejní osobnostní substanci, která determinuje nejen kvalitu, ale i vlastní obsah a efekt sociální služby, jakož i ochotu adresátů či klientů tyto služby konzumovat.

1.4. Metody sociální práce

Metody jakékoliv práce představují základní prostředek realizace cílů příslušného oboru. Pokud se však zabýváme metodami sociální práce a její organizací, dojdeme k závěru, že pojem „metoda“ není pro tyto prostředky dostatečně výstižný. S ohledem na komplexnost sociální práce by bylo výstižnější pokud bychom hovořili o přístupech, které podle své orientace akcentují tu či onu metodu, jež jsou vlastní vědám zaměřeným na člověka v podmínkách aktuální sociální reality. Mne osobně nejvíce oslovily metody sociální práce pokud jde o práci s jednotlivcem, které popisuje ve svých odborných publikacích O. Matoušek (2003), jejichž krátkou charakteristiku provedu v následujících kapitolách.

1.4.1. Případová práce

Případová práce představuje jednu z metod, jejímž ústředním zájmem je jedinec v širších sociálních vazbách. Sociální pracovník se zde zaměřuje na pochopení a aktivní pomoc při řešení aktuálních těžkostí adresáta sociální služby za aplikace teorie rolí. Sociální role souvisí s kulturním prostředím jedince, který se identifikuje s určitou rolí, jež následně určuje jeho chování. Lidé vyhledávající sociální službu často řeší konflikt vyvěrající z jejich přesvědčení o selhání ve své sociální roli, příp. ve více sociálních rolích.

Tato metoda je velice náročná na osobnost sociálního pracovníka, jelikož předpokládá nejen znalost možností sociální práce v dané společnosti, ale i obecné znalosti dalších oborů, které mu pak umožní nasměrování adresáta na dalších odborné pracovníky, ať již z oboru medicíny, práva či psychologie. Úkolem sociálního pracovníka je zabývat se problémy adresáta napříč, tedy nikoliv izolovanými jevy, nýbrž celým spektrem více či méně důležitých osobních problémů. Je nutno si uvědomit, že vědomí vlastního selhání v některé ze svých rolí zásadním způsobem inhibuje vnitřní motivaci k další aktivní činnosti jedince, čímž ho spoutává v možnostech využití svého vnitřního (vědomosti, dovednosti, schopnosti) a vnějšího potenciálu (rodina, širší sociální okolí). Často je jednou z počátečních činností sociálního pracovníka posílení uvědomění si vlastní hodnoty adresáta a posílení jeho vlastní odpovědnosti za současného respektování jeho práva na sebeurčení a vlastní životní role.

Nastíněná metoda se jeví jako velice vhodná pro bezdomovce, přistěhovalce, osoby nakažené virem HIV či seniory, kteří všichni potřebují pomoc v základní orientaci při hledání vhodného

bydlení, orientaci v institucích, které mají ze zákona povinnost poskytovat věcnou pomoc a dávky, či nutnost vyhledat příslušné odborné lékařské vyšetření. Principiálně se jedná o dlouhodobou sociální práci, jejíž výsledky se budou dostavovat až s odstupem několika let.

Pokud jde o vlastní práce s adresátem, pak tato je realizovaný v pěti krocích, a to:

- identifikace vhodného adresáta
- určení potřeb adresáta
- naplánování služeb nebo léčby
- napojení adresáta na zdroje
- zpětná vazba, monitorování případu

Podobně jako u jiných metod sociální práce je základním prostředkem této metody komunikace s adresátem, tedy rozhovor. Není cílem mé práce detailně popisovat rozhovor ve všech jeho aspektech a modifikacích, a proto v krátkosti pouze k jeho zvláštnostech, které se uplatní při této metodě. Jelikož se jedná o metodu, která se uplatní jak u adresátů, kteří sami vyhledávají pomoc, tak i u těch, kteří tak nečiní, je nutno po úvodním navázání kontaktu přejít do fáze aktivního naslouchání za současné aplikace uzavřených i otevřených otázek. Jako vhodný se jeví nedirektivní tzv. Rogersovský rozovor, aplikovaný mimo jiné i v případě terapeutických metod. Nelze rovněž opomíjet neverbální projevy adresáta umožňující získání postranků o celkovém postoji adresáta k poskytované sociální službě.

1.4.2. Poradenství

Poradenstvím představuje jednu z nejuniverzálnějších metod nejen sociální práce, ale i jiných společenských disciplín, ať již jsou realizovány na institucionálním či zcela volném základě. Materiální obsah této metody je možné vyjádřit větami „vypovídat se z toho“, „přátelsky si popovídat“ apod. V rovině sociální práce rozlišujeme základní sociální poradenství a odborné sociální poradenství.

Základní sociální poradenství představuje základní předávání informací o možnostech, nárocích a službách, které může adresát využívat. Ačkoliv to může působit nezaujatému pozorovateli banálně nelze odhlížet od skutečnosti, že především institucionální formy sociální práce jsou součástí systému veřejné správy a jako takové jsou organizovány a financovány na legislativních principech, což představuje nutnost jednání s institucemi a jejich zástupci, dokládání osobní a sociální situace adresáta, nutnost součinnosti apod. A

právě zmiňovaný úřední postup představuje pro určité typy adresátů bariéru, kterou neumějí bez pomoci kvalifikovaných osob překonat (negramotnost, konfliktní přístup k autoritám, zdravotní handicap apod.). Důležitým aspektem základní sociálního poradenství je také dostupnost sociálních služeb i pro adresáty z menších obcí či na venkově.

Naproti tomu odborné sociální poradenství je zaměřeno na přímou pomoc při řešení sociálních problémů. Jedná se především o problémy spojené s manželským či mezigeneračním soužitím, drogové a další závislosti, pachatelé trestných činů po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, osoby opouštějící ústavní či ochranou výchovu, apod. Tento typ sociální práce není nutně vázán jen na sociální pracovníky, ale podílejí se něm i odborníci dalších profesí, jako psychologové, psychiatři, lékaře, právníci a řada dalších. Cílem je modifikovat myšlení a jednání adresáta, jež se nachází v složité situaci, kterou se mu nepodařilo vyřešit vlastními silami.

Základní prvkem této metody je osoba poradce a jím zvolený model. Z práce C. Rogerse se konstituoval třístupňový model zahrnující:

- vyšetření adresáta
- porozumění adresátovi
- konání

Důležitým rysem poradce je podle Rogerse schopnost být otevřený a prokazovat pozitivní vztah k adresátu služby, bez jakýchkoliv podmínek. Neméně důležitou charakteristikou je pak i celková osobnost poradce a jeho odborné vědomosti, dovednosti a schopnosti. Základem poradenské práce je usměrňovaný rozhovor prostřednictvím vyptávání, otevřených a uzavřených otázek, změn i opakování tématu, skrytého smyslu, protiřečení, komentářů, sumarizování, parafrázování a využívání ozvěny. Poradce sám sice musí být aktivní a trpělivý, nicméně povede si lépe pokud zůstane tzv. o krok pozadu, tedy zaujme pozici toho, kdo nic neví a chce se něco dozvědět o adresátu, jeho touhách, potřebách a přáních.

1.4.3. Krizová intervence

Krize je pojem, který je neodmyslitelně spjat s dynamikou dnešního životního stylu. Málokdo však ví, že tento pojem původně náležel k naprosto jiným oborům a do kategorie pojmů, které se používají k popisu životních situací jedince, pronikl až v průběhu 20. století. Krizí se obecně rozumí stav nerovnováhy, ohrožení či stresu motivující jedince k jejímu

překonání a opětovnému nastolení rovnovážného stavu, ať již v důsledku vlastních obranných mechanismů či za přispění dalších osob.

Pokud jde o příčiny krize, pak tyto nemusí být vždy negativního charakteru, např. často používána klasifikace životních událostí, které mohou být příčinou krize obsahuje události, jako sňatek, přírůstek do rodiny, dovolená, vánoce apod., které obvykle považujeme za situace pozitivní. Co do spouštěcích mechanismů krize, tak např. Vymětal rozlišuje:

- vnější spouštěče krize
- vnitřní spouštěče krize

Stejně je možno nalézt různé typologie krizí, jejichž klasifikace je odvislá na způsobu manifestace (zjevná x latentní) či průběhu (akutní x chronická), ale i řadu dalších.

Řešení krize je závislé od toho, zda je jedinec schopen krizi překonat sám či je nucen vyhledat pomoc druhých. Svépomocné postupy zahrnují celou škálu možností od zaměření se na náhradní aktivitu, přes útěk, až po abúzus alkoholu. Z uvedeného je tak možno dovodit, že nikoliv každá svépomocná metoda je vhodná. Často se aplikují obranné reakce na bázi:

- bagatelizace
- racionalizace
- intelektualizace
- popření
- rezignace

Pro sociální práci je však příznačné překonávání krize za použití specifické metody, která se nazývá „krizová intervence“. Krizovou intervencí nelze zaměňovat s klasickou psychoterapií, která bývá kratší a většinou nepřesahuje šest setkání, výjimkou není ani toliko jedno setkání. Naproti tomu krizová intervence zahrnuje zpravidla deset sezení a má jasně definované požadavky:

- okamžitá pomoc – jedinec v krizi musí být ošetřen ihned, odkládání kontaktu vede často nejen k prohloubení krize, ale i autoagresivnímu chování
- snadno dosažitelná – síť krizových center spolu s linkami důvěry je jedním z důležitých principů péče o obyvatelstvo. V této souvislosti je nutno již od útlého věku vychovat v dětech vědomí o možnostech krizových center
- kontinuální péče – představa o možnosti, že celá intervence proběhne na úrovni jednoho odborníka je často lichá. Složitost krize, jako i její příčiny si vyžadují

intervence z různých disciplín a proto podpora a pomoc při vyhledávání následných odborných služeb je neoddelitelnou součástí kvalitní krizové intervence

- definice minimálních cílů – krizová intervence není schopna vyřešit všechny problémy jedince, měla by být proto orientována tak, aby jej dovedla ke schopnosti cítit, uvažovat a hledat řešení na obvyklou úroveň
- prevence možného zhoršení stavu – zahrnuje schopnost intervenující osoby včas rozpoznat signály dalšího ohrožení jedince
- počítat s kontextem klientových vztahů – člověk není izolován, naopak je zařazen do širších sociálních vazeb (rodiny, práce, přátelé) a znalost těchto vazeb má významný vliv na hledání cesty z krize
- pomoc by měla být aktivní, příp. je-li to nutné direktivní – tento požadavek se uplatňuje především v situacích, kdy direktivní přístup snižuje ohrožení klienta, intervenující osoba musí vybízet a nabízet
- volba vhodného prostředí – tak, aby jedinec nebyl prostředím omezován

Vlastní proces krizové intervence v kontextu sociální práce, pak prochází čtyřmi fázemi, které postupují od okamžité redukce ohrožení, jejímž cílem je především rozeznání a náprava počínajícího či akutního psychotického stavu, a to i za případné aplikace psychofarmak. Dále následuje fáze prvního odhadu situace a jejího posouzení, tedy sleduje se schopnost komunikace, orientace v realitě a hledá se spouštěč krize. Následuje formulace hypotéz, která umožňuje odhad prognózy, příp. vyhledání odborníků z dalších disciplín (psychologie, psychiatrie, další lékařské vědy) a poté následuje vlastní fáze intervence. Při intervenci hledá jedinec i intervenující osoba vlastní příčinu krize tak, aby ji sdíleli oba a našli společný jazyk. Intervenující osoba musí dát najevo, že chápe jeho pocity a že jeho projevy jsou normální reakcí na krizi. Osoba zasažena krizí musí mít dostatek času na uvolnění emocí a vypovídání se. Je i poměrně časté, že klient vyhledává fyzický kontakt s intervenujícím, který představuje zásadní nástroj podpory a zklidnění.

Krizová intervence končí v okamžiku, kdy je osoba zasažena krizí sama schopna cítit a vyjadřovat emoce, je orientována v realitě, chápe svou situaci a je schopna autonomně uvažovat o své blízké budoucnosti. Intervenci je pak vhodné ukončit rekapitulací možností, které má klient k dispozici v případě zhoršení situace.

1.4.4. Mediace

Mediace představuje metodu, která se u nás rozvíjí v posledních deseti letech i v podmínkách sociální práce. Ačkoliv je tradiční model řešení konfliktů mezi lidmi spojován s autoritativním rozhodnutím, kterého se nejčastěji dosahuje soudní cestou, nepředstavuje soudní rozhodnutí prostředek, který by dokázal narovnat vztahy mezi účastníky sporu. Často sebou úspěch v soudním sporu nese trpkou pachut' křivdy či výčitek a v některých sociálních situacích, jako jsou např. rodinné vztahy, konflikty mezi manžely, členy domácnosti či osobami blízkými, je ze sociálního hlediska přímo nevhodný. Mediace se svými prostředky a postupy, které nejsou orientovány na úspěch, ale na oboustranně uspokojivé řešení, tak nabízí alternativu, jež v konečném důsledku vede k posílení vazeb mezi lidmi, kterých se spor či konflikt týká.

Základní tezí mediace je konstruktivní řešení problému, který vede účastníky od negativních pocitů a zážitků k empatii a snaze o pochopení pozice druhé strany. Velice důležitá je práce s emocemi, jež jsou neoddělitelnou částí konfliktu a orientace na budoucnost a samostatnou schopnost vyřešit konflikt. Naprosto zásadní však je snaha strany o řešení konfliktu, nikoliv autoritativním rozhodnutím, ale dohodou. Na druhou stranu i mediace má své limity. Je nutno mít na zřeteli, že každá dohoda, představuje svobodný projev vůle stran a tedy otázka nuceného výkonu v případě porušení dohody je naprosto iluzorní.

V odborné literatuře nalézáme celkem pět základních metod řešení konfliktů:

- přizpůsobení se – je to přístup, při kterém jeden z účastníků, zpravidla ten slabší, ustoupí ze svých pozic
- prosazení se – tato metoda představuje důraz na výsledek a prosazení vlastního cíle bez ohledu na zájmy druhé strany, prosazuje se autoritativně
- únik – když o problému není diskutováno, neřeší se, dochází často k určitému spirálovitému stavu, kdy se problém opakovaně vrací jako bumerang
- kompromis – jedná se o způsob řešení konfliktu, kdy obě strany dílem ustoupí ze svých potřeb a požadavků a zachovají si dobré vztahy i do budoucna, jejich potřeby jsou uspokojeny jen zčásti
- dohoda – jedná se o časově nejnáročnější, ale nejefektivnější metodu, která je založena na naplnění cílů a potřeb všech zúčastněných. Umožňuje zachovat dobré vztahy i do budoucna a tedy i možnost spolupráce.

Mediace je tedy neformální proces, který má dané určité pravidla, jehož výsledek je odvislý od samotných stran. Stěžejním prvkem mediace je mediátor, představující osobu, která disponuje odbornými znalostmi, schopnostmi a zkušenostmi, jež ji umožní plně aplikovat výhody mediačního procesu. Velice důležitým prvkem práce mediátora je aktivní naslouchání, na druhé straně nesmí opomíjet svou pozici v celém procesu, tedy zachovávat nestrannost, neutralitu a nezávislost a dbát o to, aby jim vyjadřované postoje a názory byly vůči stranám vyvážené.

Vlastní proces mediace pak prochází několika fázemi. Jedná se o:

- 1) nultou fází mediace – resp. přípravu, tedy vysvětlení mediace jako takové, získání stran a dohoda o podmínkách mediace
- 2) první fáze – zahájení, představení stran, vysvětlení postupu v konkr. věci, zahájení
- 3) druhá fáze – mediátor naslouchá stranám, cílem této fáze je zjistit pozice stran, jejich potřeby a cíle, analyzovat konfliktní místa a dát prostor každé ze stran
- 4) třetí fáze – strany naslouchají jedna druhé, pomoc stranám vzájemně pochopit své potřeby a cíle, formulace pozic stran
- 5) čtvrtá fáze – hledání možných řešení - hledání řešení za současného aktivního přispění stran
- 6) pátá fáze – dosažení dohody – dosažení předběžné shody
- 7) poslední fáze – sepsání dohody a závěr, cílem je písemné vyhotovení dohody, tak aby byla vyvážená, reálná, časově vymezená, dosažitelná a měřitelná

Samozřejmě ne každý konflikt je vhodný pro mediaci a stejně tak je to možné říci o účastnících mediace. Mediace představuje skutečný a v praxi osvědčený přístup, jak předejít nutnosti autoritativního řešení konfliktu. V současné době je již v podmínkách ČR v některých oblastech mediace institucionálně upravena, a to:

- rodinná mediace
- komunitní mediace
- obchodní mediace
- mediace v trestní justici

Právě mediace v trestní justici, která je realizována Probační a mediační službou ČR, jež vznikla na základě zákona číslo 257/2000 Sb, představuje ucelený reálný systém, jež je dokladem potenciálu této metody sociální práce.

1.4.5. Metody skupinové sociální práce

Poslední zásadní metodou, resp. skupinou metod sociální práce, jsou skupinové metody. Jedná se oblast velice širokou, která je vymezena, nejen vlastním obsahem sociální práce, ale i adresáty této práce. Odborná literatura zde tradičně zařazuje skupinové práce, streetwork či komunitní práci, ale i specifické přístupy k rodině a ohroženým dětem. S ohledem na skutečnost, že naše práce je zaměřena na jednotlivce, nebudu dále tyto metody v práci rozebírat.

2. Legislativní základ sociální práce v trestní justici

Podobně jako celá řada jiných oblastí společenského života, rovněž oblast sociální práce v trestní justici prošla svébytným vývojem, který reflektoval společenské poměry a změny v naší společnosti. Historicky jsem našla dva zásadní mezníky, které představují výrazný kvalitativní posun v tomto oboru. První představuje rok 1989, resp. jeho konec v souvislosti se změnou společenských poměrů, které nastaly po 17. listopadu roku 1989. Druhý mezník je počátek roku 2007, kdy od 1.1.2007 nabyla účinnosti nová právní úprava zákona o sociálních službách (z.č. 108/2006 Sb.), jakož i celá řada dalších právních předpisů v této oblasti, která prakticky představovala rekonstrukci dosavadní úpravy sociální práce.

2.1. Právní úprava sociální práce v trestní justici do r. 1989

Jak je naznačeno v úvodu mé práce, není sociální práce v trestní justici myšlenkou zcela novou, ba právě naopak. Za nový lze v této oblasti označit přístup k této myšlence, který je daleko komplexnější než tomu bylo v minulosti, kdy se sociální práce koncentrovala do nápravně výchovných zařízení, příp. před policejní orgány ve formě dohledu.

Počátky kurativní práce na území tehdejší ČSSR

Zákonem číslo 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení, byla v ustanovení § 2 zahrnuta do komplexu sociálního zabezpečení i sociální péče. Zákonem číslo 129/1975 Sb., o

působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení, byla legislativně zakotvena sociální pomoc státu osobám po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. (ustanovení § 34).

Výše uvedené zákony zavádí kategorii tzv. „občanů společensky nepřizpůsobivých“, do které zákon zahrnuje především:

- osoby po skončení protialkoholního léčení
- osoby po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody

Cílem péče společnosti bylo především mírnit jejich konflikt se společností a vytvořit aktivní vztah těchto osob k práci a společnosti a vést je k tomu, aby vedli řádný život. Zákon těmto osobám zajišťoval:

- pomoc při pracovním umístění
- výchovnou péči
- poradenskou péči
- pomoc při ubytování
- další služby
- věcnou pomoc
- peněžitou pomoc

Nadto tento zákon garantoval, že organizace (zaměstnavatel) musí přijmout tuto osobu do pracovního poměru, pokud byl na příslušné pracovní místo doporučen okresním národním výborem, a dále mu poskytovat pomoc při zařazení do občanského života a poskytovat mu pomoc (ustanovení § 97). Státním orgánem, který měl v gesci tyto osoby, byly okresní národní výbory.

Pokud odhlédneme od poněkud tendenčního jazyka uvedené normy, pak je nutno říci, že oba zákony představovaly výrazný kvalitativní posun v sociální práci s osobami po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, ba co více, neupravovaly péči pouze o tyto osoby, ale i další osoby ohrožené sociálním vyloučením.

2.2. Právní úprava sociální práce v trestní justici v letech 1989 až 2006

Právní úprava účinná vesměs do konce roku 2006 užívala termín společensky nepřizpůsobiví občané, jenž je obsahově termínem širším než okruh osob, který se dotýká

tématu mé práce. Termín společensky nepřizpůsobivých občanů týkajících se mimo jiné i práce se sociálně rizikovými jedinci a skupinami, kterou prováděl specializovaný pracovník (koordinátor péče o občany společensky nepřizpůsobené, dříve užívaný termín sociální kurátor), nebyl jedinou zásadní změnou, kterou přinesla nová právní úprava po roce 1989.

Právním základem činnosti sociálních kurátorů byl zákon číslo 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení. Systematicky se jednalo o hlavu šestou nazvanou „Péče o občany, kteří potřebují zvláštní pomoc, a o občany společensky nepřizpůsobené“. Jednalo se ustanovení § 91, 92 z.č. 100/1988 Sb., kdy ustanovení § 91 obsahovalo úpravu sociální pomoci občanům:

- jejichž životní potřeby nejsou zabezpečeny příjmem z výdělečné činnosti nebo jinými příjmy, popř. dávkami
- a příslušný orgán jim nemůže zajistit vhodné zaměstnání, kdy důsledkem byla povinnost orgánu sociálního zabezpečení poskytnout jim peněžité a věcné dávky.

Dále pak občanům, kteří se přechodně ocitli v mimořádně obtížných poměrech nebo kteří v nich žijí, a to v důsledku návyků pramenících z odlišného způsobu života v minulosti, se poskytovala:

- výchovná péče
- poradenská péče
- další služby
- věcné dávky
- příp. peněžité dávky, bezúročné půjčky,

s cílem překonat tyto poměry, pokud tak nejsou schopni učinit vlastním přičiněním.

Pokud jde o ustanovení § 92, tak tento dopadal na občany:

- společensky nepřizpůsobené, jako např. občany po skončení protialkoholního nebo protitoxikomanického léčení nebo po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody,
- a to s cílem řešit sociální důsledky jejich společenské nepřizpůsobenosti, vytvářet aktivní vztah těchto občanů k práci a společnosti a napomáhat jim k tomu, aby vedli řádný život.

Těmto občanům se poskytovala:

- pomoc při pracovním umístění (v souladu s § 13 z.č. 121/1995 Sb.)
- výchovná péče
- poradenská péče

- pomoc při ubytování
- ubytování v zařízeních sociální péče
- věcné dávky
- příp. peněžité dávky
- bezúročné půjčky

Tato úprava v zákoně číslo 100/1988 Sb., byla dále doplněna úpravou v zákoně č. 114/1988 Sb., o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení, dále zákonem číslo 463/1991 Sb., o životním minimu, zákonem číslo 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti vyhláškou ministerstva práce a sociálních věcí číslo 182/1991 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon ČNR o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení.

Co se týče ostatních právních předpisů, jež nějakým dílčím způsobem upravovaly sociálně nepřizpůsobené osoby, pak to byly již zmíněné právní předpisy:

- a) Zákon číslo 114/1988 Sb., o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení obsahoval ustanovení § 42, 43, ve kterých vymezoval působnost státních orgánů při sociální péči o společensky nepřizpůsobené občany, která náležela:
 - obcím, které v samostatné působnosti poskytovaly občanům majícím v obci trvalý pobyt, pomoc při překonávání obtížných životních poměrů a ubytování, příp. další péči v zařízeních sociální péče, které spravovaly
 - okresním úřadům, které prováděly rozhodovací činnost při poskytování peněžitých a věcných dávek a při poskytování bezúročných půjček, a dále pak realizovaly okresní úřady klasickou činnost sociálního kurátora, tedy činnost výchovnou, poradenskou, psychologickou, ubytovací, příp. další péči v zařízeních sociální péče, které spravovaly; v neposlední řadě pak okresní úřady koordinovaly péči o společensky nepřizpůsobené občany.
- b) Vyhláška MPSV číslo 182/1991 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon ČNR o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení, se dotýkal osob společensky nepřizpůsobených především v ustanoveních § 52 až 56 (příloha č.2.) obsahoval mimo jiné:
 - péči o občany propuštěné z výkonu trestu

- spolupráci okresních úřadů s jinými orgány a organizacemi, a to s orgány činnými v trestním řízení, nápravně výchovnými ústavy, zdravotnickými zařízeními, dalšími státními orgány, občanskými sdruženími, církvemi, charitativními a jinými organizacemi

2.3. Právní úprava sociální práce v trestní justici od 1.1.2007

Jak je uvedeno v předcházející kapitole, kvalitativně nový obsah postoje společnosti k osobám, jež jsou objektem činnosti sociálních kurátorů, přinesla právní úprava účinná od 1.1.2007, a to konkrétně:

- zákon číslo 108/2006 Sb., o sociálních službách
- zákon číslo 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, který zrušil zákon číslo 463/1991 Sb., o životním minimu
- zákon číslo 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, který zrušil zákon číslo 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti

Zákon o sociálních službách je zcela novou právní normou, která upravuje podmínky poskytování pomoci a podpory fyzickým osobám v nepříznivé sociální situaci prostřednictvím sociálních služeb a příspěvku na péči (§ 1).

Sociální službou pak zákon rozumí činnosti nebo soubor činností podle tohoto zákona zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení. Sociálním vyloučením pak zákon rozumí vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace. A právě mezi osoby ohrožené nepříznivou sociální situací zahrnuje zákon osoby, které žijí způsob života, jež vede ke konfliktu se společností. Zákon tak akcentuje snahy o sociální začlenění těchto osob.

Systematicky je sociální péče o tyto osoby upravena v části třetí, dílu druhém, konkr. v ustanovení § 37 odst. 3 a zahrnuje:

- základní sociální poradenství
- odborné sociální poradenství, které zahrnuje:
 - a) zprostředkování kontaktu se společenským prostředím
 - b) sociální terapeutické činnosti
 - c) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí

Společným cílem těchto činností je především prevence sociálního vyloučení, tedy napomáhání osobám k překonání jejich nepříznivých sociálních situací a chránění společnosti jako celku před negativními společenskými jevy. Adresát sociální služby je pak nově definován jako: „osoba, která je ohrožena pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálním znevýhodňujícím prostředím a ohrožením práv a oprávněných zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby“.

Ačkoliv třetí část zákona obsahuje poměrně pestrou škálu služeb sociální péče, je pro neadaptované klienty vhodná pouze část služeb, a to především služby obsažené v dílu čtvrtém třetí části zákona: azylové domy (§ 57); domy na půl cesty (§ 58); kontaktní centra (§ 59); krizová pomoc (§ 60); intervenční centra (§ 60a); nízkoprahová denní centra (§ 61); nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (§ 62); noclehárny (§ 63); služby následné péče (§ 64); terapeutické komunity (§ 68); terénní programy (§ 69); sociální rehabilitace (§ 70)

2.4. Charakteristika sociálního pracovníka v rámci trestní justice

V této kapitole uvedu výčet a obecnou charakteristiku jednotlivých sociálních pracovníků, kteří ingerují v rámci sociální práce v trestní justici. Za sociálního pracovníka v této oblasti můžeme považovat:

- sociální kurátor (nyní koordinátor péče o občany společensky nepřizpůsobivé)
- sociálního kurátora pro mládež
- sociální pracovník ve věznici a vazbě
- úředníci probační a mediační služby

2.4.1. Práce sociálního kurátora

Pojem sociálního kurátora (nyní dle nové právní úpravy se uvádí pod pojmem koordinátor péče o občany společensky nepřizpůsobivé) či sociálního kurátora pro mládež bychom v minulé, ale i v současné právní úpravě nenašli. Pro definici tohoto pojmu sáhnou opět po slovníku sociální práce O. Matouška (15, 209), který definuje sociálního kurátora (social assistant) jako „*pracovníka státní sociální pomoci v ČR, který poskytuje kontinuální*

poradenskou a socioterapeutickou službu a pomoc při překonávání obtížných životních situací:

a) občanům propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody a občanům, proti nimž je vedeno trestní řízení, popřípadě jim byl výkon trestu podmíněně odložen;

b) občanům propuštěným ze školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy po dosažení zletilosti;

c) občanům žijícím nedůstojným způsobem života;

d) občanům závislým na alkoholu a jiných drogách“.

Principiálně se jedná o sociálního pracovníka zaměřeného, resp. specializovaného na pomoc osobám ohroženým sociálním vyloučením, v případě sociálního kurátora pro mládež jde o zaměření na osoby nezletilé, zejména mladistvé.

Z hlediska organizačního působí sociální kurátoři u obecních úřadů obcí s rozšířenou působností a jedná se o výkon přenesené působnosti, tedy státní správy. Metodiku sociální prevence pak realizuje pro sociální kurátory krajský úřad. Myslím si, že poněkud na újmu věci je fakt, že sociální kurátor není vymezen přímo zákonem, jelikož současná praxe je taková, že je často funkce kurátora kombinována s dalšími pracovními zaměřeními, jako je dávkový specialista, poradce apod. Zvláštní oddělení sociálních kurátorů je možné nalézt, příp. v minulosti bylo možné nalézt pouze na magistrátech, příp. městských částech velkých měst, jako je Praha, Brno.

Obsah činnosti sociálního kurátora vychází z ustanovení § 92 písm. b) z.č. 108/2006 Sb. a kvalifikační předpoklady jsou obsahem ustanovení § 110 odst. 1 téhož zákona. V nejobecnější rovině můžeme charakterizovat sociální preventivní činnost sociálního kurátora ve třech rovinách. Sociální kurátor poskytuje, doporučuje, příp. zprostředkovává sociální právní a psychologickou pomoc zletilým osobám, kterým hrozí sociální vyloučení, ať již důvodem vyloučení je chudoba, návrat z výkonu trestu či ocitnutí se v jiné složité osobní a životní situaci. Tři základní roviny jeho práce jsou:

- primární prevence – zaměření na zachování optimálních podmínek pro rozvoj neadaptovaného jedince
- sekundární prevence – zaměření na rizikové jedince, u kterých je zvýšena pravděpodobnost sociálně patologických jevů
- terciární prevence – předcházení zhoršování stavu (recidivisté, drogově závislí apod.)

Pokud jde o metody práce sociálního kurátora, pak tyto vycházejí z obecných metod sociální práce, ovšem s akcentem na skutečnost, že v drtivé většině případů se jedná o neadaptované osoby, které jednak sociální kurátor vyhledal sám, příp. došlo ke zprostředkovanému kontaktu s touto osobou, ať již prostřednictvím státních orgánů a soudů či osob z blízkého okolí.

Za specifické metody lze považovat následující:

- a) úkolově orientovaný přístup – tato metoda se vyvinula z výzkumu, jež se zabýval otázkou, zda je efektivnější dlouhodobá či naopak krátkodobá práce s klientem, kdy se ukázalo, že krátkodobé konkrétní cíle jsou pro osoby ohrožené sociálním vyloučením vhodnější, jsou orientovány na jedince či menší skupiny a celkově přinášejí především adresátům služby pocit úspěchu ze zvládnutí úkolu; rovněž sem můžeme zařadit činnosti poradenské, pomoc při zvládnutí úředního postupu apod.
- b) krizová intervence – poskytuje se tehdy, pokud klientu hrozí či již nastala krizová situace (ztráta materiálních, duševních a osobních hodnot, konflikt se zákonem). Cílem je zmírnit průběh krize a zamezit riziku eskalace krizové situace
- c) kontinuální přístup – tato metoda akcentuje navázání prvotního kontaktu s odsouzeným již v průběhu výkonu trestu a je zaměřena především na ukončení výkonu trestu a jeho výstup z vězeňského zařízení. Odsouzený zpravidla žádá o pomoc v oblastech vztahových (návrat k rodině, příbuzným), bytových záležitostí, úředních záležitostí (osobní doklady, vstup do evidence ÚP, dávkové nároky) a pracovních záležitostí. Tento přístup je sice časově náročný, nicméně umožňuje pracovat s odsouzeným jako s jedincem, který nemá pouze jeden problém, ale celou škálu osobních a dalších problémů, které znesnadňují jeho návrat do běžného života.

Cílem sociálního kurátora, ve vztahu k trestní justici, je především omezit recidivu, resp. aktivizovat vlastní síly klienta a přivést jej k vlastní aktivitě a odpovědnosti za svůj sociální status. Před samotnou prací s klientem se musí sociální kurátor seznámit s tím, co vedlo k narušení vztahů klienta s jeho sociálním okolím a co ho vedlo k sociálně patologickému jednání. Je proto zapotřebí provést celkovou anamnézu klienta a zjistit faktory, které ovlivňovaly vývoj klientovy osobnosti a jeho aktuální stav. Souhlasí-li klient se spoluprací se sociálním kurátorem, je zapotřebí detailně jej seznámit, co taková spolupráce obnáší, jaké budou kladeny na klienta požadavky a co může od takovéto spolupráce očekávat a co nikoliv. Součástí této úvodní fáze by mělo být i řešení technických otázek spojených s vyřizováním

ubytování, evidencí u příslušných orgánů veřejné správy – úřad práce, městský úřad, příp. další pomoc, např. s vyřizováním osobních dokladů apod. Cílem všech těchto úkonů je stanovit adekvátní terapii pro klienta, a proto musí sociální kurátor dodržovat určité zásady, jako jsou:

- zachovávat profesionální přístup ke klientovi
- objektivně informovat klienta o jeho sociální situaci, jakož i o následcích opakovaného sociálně patologického chování
- adekvátně reagovat na postoje klienta – pochvala, výtky
- pružně reagovat na změnu v situaci a přístupu klienta
- nepoučovat, nementorovat, zdržet se unáhlených soudů
- sledovat výsledky terapie, příp. upravit další postup
- vést řádnou evidenci o každém případě
- vyhledat pomoc vhodného odborníka, pokud sám není schopen problémy klienta řešit (psychiatr, psycholog apod.)

V kontextu tohoto pak spolupracuje s rodinami, rodinnými příslušníky či známými klienta, obhájci, s dalšími institucemi státní správy a samosprávy, s Probační a mediační službou ČR, úřady práce, se soudy, s Policií ČR, Vězeňskou službou, zaměstnavateli, se zdravotnickými zařízeními, s ubytovacími a azylovými zařízeními, se školskými subjekty, nestátními subjekty poskytujícími sociální služby apod.

2.4.2. Práce sociálního kurátora pro mládež

Sociální kurátor pro mládež je sociálním pracovníkem odboru sociálně právní ochrany mládeže obecních úřadů obcí s rozšířenou působností. Jeho činnost je orientována na práci s rizikovou mládeží a spolupráci s Probační a mediační službou ČR.

Postupy sociálního kurátora pro mládež jsou shodné s postupy sociálních kurátorů dospělých s tím, že oproti dospělým musí pracovat i s rodinou nezletilého a má specifické povinnosti ve vztahu k mladistvým, kteří jsou trestně stíháni vazebně či jsou ve výkonu trestu, která je představována obligatorní návštěvou mladistvého v tomto zařízení, a to jednou za tři měsíce.

Základním právním předpisem je zde zákon číslo 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, který je však ve vztahu k trestnímu řízení poměrně kusý. Odborná literatura

často shledává složitost činnosti orgánu sociálně právní ochrany dětí především v jejím nedostatečném personálním obsazení, které vede toliko k administrativním činnostem a odkazováním dětí z problematických rodin do ústavní péče. Toto opatření je i vzhledem ke složitosti právní úpravy náhradní rodinné péče jediným opatřením, které je u ohrožených dětí v současnosti aplikováno. Na práci s rodinou již nezbývá čas.

Sociální kurátor pro mládež se zabývá následujícím okruhem činností:

- dětmi z nefunkčních rodin, které vedou zahálčivý a nemravný život
- dětmi zanedbávajícími školní docházku, požívajícími alkohol nebo jiné návykové látky
- dětmi živícími se prostitucí
- dětmi, jež spáchaly před dovršením 15 roku čin jinak trestný
- dětmi utíkajícími z domova
- dětmi, na nichž byl spáchán trestný čin

Sociální kurátor by měl sledovat, jak tráví takové děti volný čas, s kým se stýkají, nabízet volnočasové aktivity, spolupracovat se školskými zařízeními a dalšími subjekty, jež mohou pozitivně ovlivnit chování a vývoj osobnosti dítěte atd. Samozřejmě, že nesmí opomíjet ani spolupráci s rodinou a širším příbuzenstvím mladistvého. Pokud uvážíme, že sociální kurátor má v průběhu kalendářního roku desítky takto ohrožených dětí, je více než nasnadě otázka, zda tuto svou činnost může vykonávat dostatečně kvalitně.

2.4.3. Práce sociálního pracovníka ve výkonu trestu a ve vazbě

Výrazná část sociální práce v trestní justici probíhá v v zařízeních pro výkon trestu odnětí svobody. Zde odborní sociální pracovníci směřují svou práci k obnovení a získání takové úrovně sociálních kompetencí odsouzeného, aby byly co nejvíce eliminovány faktory, které vedly ke spáchání trestného činu. Sociální pracovník ve výkonu trestu odnětí svobody se v současné době orientuje zejména na poskytování sociálního poradenství v širší rovině. Jeho hlavní pracovní náplní je nejen samostatné vedení náročné specializované agendy a samostatná praxe sociální práce, ale také metodická činnost formou individuální nebo skupinové sociální práce. Ačkoliv by se mohlo jevit, že její časový rámec je ohraničen nástupem odsouzeného do nástupního oddělení a ukončením výkonu trestu

výstupem odsouzeného z výstupního oddělení vězeňského zařízení, nelez opomíjet komunitní plánování. Komunitní plánování představuje kontinuální sociální práci s pachateli trestných činů, kde výkon trestu je pouze jednou z její fází a v praxi často probíhá již před nástupem k vlastnímu výkonu trestu a pokračuje po propuštění z výkonu trestu za součinnosti probačních úředníků a sociálních kurátorů.

Při práci s odsouzenými plní sociální pracovník tyto úkoly:

- zpracovává návrh koncepce nápravně výchovné činnosti, vnitřní diferenciaci a skladby resocializačních programů
- vypracovává sociální anamnézu a prognózu
- zpracovává rozbor sociálně patologických jevů odsouzených – s cílem zvolit nejvhodnější opatření nápravy, předcházení a eliminaci recidivy
- osobně vede pravidelnou aktivitu resocializačních programů
- vybírá odsouzené k zařazení do pracovní činnosti, vzdělávání a rekvalifikace
- poskytuje sociálně právní poradnu
- provádí výchovnou, poradenskou a metodickou činnost
- navazuje kontakt s rodinnými příslušníky a blízkými osobami odsouzených
- v rámci kontinuální sociální práce je v kontaktu s potřebnými orgány státní správy, církvemi, zájmovými a občanskými sdruženími

Možný potenciál sociální práce v přímém výkonu trestu odnětí svobody velice trefně charakterizuje i např. O. Matoušek, který uvádí: „Vězení může být místem rozvoje sociálních dovedností, místem přípravy na budoucí profesi a současně místem, z něhož je přechod do civilního prostředí pečlivě plánován a monitorován“ (17, 276).

Stěžejní dokument představuje program zacházení, který zpracovává sociální pracovník, spolu s dalšími odbornými zaměstnanci věznice, o každém nově přijatém odsouzeném, jehož součástí je i komplexní anamnéza odsouzeného. Tato komplexní zpráva obsahuje zejména:

- popis aktuální sociální situace odsouzeného (rodinný stav a zázemí, stav pohledávek, finanční situace, počet nezaopatřených dětí, vzdělání apod.)
- zhodnocení možných rizik, doporučení k programu zacházení, pracovního zařazení, případné upozornění na nebezpečné jednání odsouzeného
- nutnost vykonání konkrétních sociálních úkonů (opatření nových dokladů, vyřízení důchodových dávek apod.)

- zhodnocení motivace k řešení problémů ze strany odsouzeného (je si svých problémů vědom, jak je vnímá, zda-li má motivaci je řešit a umí-li je řešit)
- způsobilost k právním úkonům
- potřebné kontakty s orgány státní správy (sociální kurátor, sociální kurátor pro mládež, probační a mediační služby)
- popis zajištění poměrů odsouzeného po výkonu trestu odnětí svobody (má-li zajištěno ubytování, zaměstnání apod.)
- nutnost realizace dalších opatření směřujících k nápravě, jako protialkoholní léčba apod.

Významnou roli v procesu sociální práce s odsouzenými a jejich resocializace sehrávají také další aktivity mezi které řadíme:

- pracovní aktivity
- vzdělávací aktivity – všeobecné i odborné, odstranění analfabetismu, jazykové, počítačové další kurzy
- volno časové aktivity – sportovní, výtvarné, poslech hudby, sledování filmů, duchovní péče, návštěvy kulturních akcí
- speciální výchovné aktivity – sociální výcvik - nácvik samostatného řešení úkolů, sebeovládání, asertivního chování, zvyšování právního povědomí; psychoterapie, psychohygiena, relaxační techniky, metody umožňující sebepoznání; trénink zvládání vlastní agresivity; arteterapie
- extramurální aktivity – aktivity mimo areál věznice

Pokud jde o výkon vazby, resp. náplň práce sociálního pracovníka v zařízeních pro výkon vazby, pak tato je odvozena od charakteru vazby jako takové. Předně je nutno si uvědomit, že vazba je procesní prostředek k zajištění osoby pro zdárný průběh trestního řízení. Vazba není trest. Jelikož osoby ve výkonu vazby nejsou odsouzené, nýbrž obviněné (je proti nim zahájeno trestní stíhání), platí pro ně odlišný režim i jiný způsob zacházení. Sociální práce je zaměřena na zvládnutí zejména nového postavení těchto osob. Náhlá ztráta svobody, spolu s omezením podnětů, životního prostoru, soukromí a intimity vede často k poruchám psychiky v důsledku mimořádné psychické zátěže. Sociální práce je tak koncentrována do roviny sociálního poradenství při zvládnutí sociálních situací obviněných a jejich rodin, kontakty s úřady, příp. zaměstnavatelem a dalšími subjekty. Rovněž ve výkonu vazby je

zapotřebí řešit otázku volného času, který je vyplňován pracovními, vzdělávacími a volno časovými aktivitami (zájmové, sportovní a další aktivity) a preventivně výchovným programem. Preventivně výchovný program si klade za cíl seznámit obviněného s novým prostředím, začlenit jej do něj a vytvořit nové vzorce chování. Výchovný program zahrnuje pohovor s psychologem a sociálním pracovníkem, s cílem aktivizovat adaptační mechanismy. Tyto programy jsou často doplněny o:

- protidrogové či protialkoholní terapie
- prevenci kriminality
- skupinovou terapii
- psychorelaxační techniky
- smysluplné využívání volného času
- arteterapie
- individuální poradenství, a další

2.4.4. Práce úředníka probační a mediační služby

Další rovinu sociálních pracovníků v rámci trestní justice představující asistenci a úředníci Probační a mediační služby ČR. Probační a mediační služba představuje jeden z moderních nástrojů restorativní justice a detailně je i ní pojednáno v kapitole 4.2.1. Ačkoliv se ve své podstatě jedná o sociální pracovníky, je svébytnost jejich oboru zdůrazněna existencí samostatné a ucelené právní úpravy zakotvené v zákoně číslo 257/2000 Sb.

3. Sociální práce v trestní justici z hlediska jednotlivých fází trestního řízení

V následující kapitole se budu zabývat možnostmi sociální práce v jednotlivých fázích trestního řízení, a to z hlediska orgánů, které mají možnost, příp. zákonnou povinnost do těchto řízení zasáhnout.

3.1. Sociální práce v přípravném řízení

Přípravné řízení představuje první institucionalizovaný přístup orgánů trestní justice (orgán činný v trestním řízení) k osobě, která je podezřelá ze spáchání trestného činu. Na možnosti sociální práce v této fázi řízení je nutno nahlížet jednak v kontextu dělení řízení na fázi do zahájení trestního stíhání a po zahájení trestního stíhání a dále pak v kontextu osoby, proti které je řízení vedeno, kdy právní předpisy akcentují sociální práci s nezletilými. Limity sociální práce v této fázi řízení spočívají v tom, že není jednoznačně určená osoba, které by se měla eventuální sociální práce týkat, a to s ohledem na skutečnost, že všechny osoby, ať již osoby podezřelé či ostatní osoby (svědci, poškozený) podávají pouze tzv. vysvětlení. Tedy přístup k těmto osobám je ze strany orgánu činných v trestním řízení stejný. Koneckonců to odpovídá i cílům této fáze, tedy určit, zda byl spáchán trestný čin, určit postavení osob (svědci, podezřelý, poškozený, příp. další osoby), zajistit důkazy apod., tedy reagovat na skutečnost, že nastal skutek, který pravděpodobně je trestným činem.

Pokud jde o první úsek, tedy úsek do zahájení trestního stíhání, je sociální práce omezena pouze na osoby nezletilé (do 18 let). Zde platí, že mladistvý musí mít obhájce od okamžiku, kdy jsou proti jeho osobě použita opatření podle trestního řádu či podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže, včetně úkonů neodkladných a neopakovatelných. Zákon zde pracuje s hypotézou, že pokud je možno považovat již v této fázi řízení mladistvého za podezřelého, ačkoliv dosud nebyl obviněn, dopadají na jeho osobu principy vytyčené zákonem o soudnictví ve věcech mládeže. Pro orgány činné v trestním řízení to, mimo jiné, znamená i povinnost spolupráce s příslušným orgánem sociálně-právní ochrany dětí, tedy sociálním kurátorem pro mládež, zájmovými sdruženími občanů, případně dalšími subjekty, ať školského či volnočasového charakteru a dále s orgány Probační a mediační služby ČR, která má pro práci s mládeží vyčleněné pracovníky, jež svými morálními kvalitami, zkušenostmi a znalostmi představují jeden z předpokladů efektivního výchovného působení trestního řízení na osobnost mladistvého. Formy sociální práce se orientují především na otázky diagnostiky osobnosti mladistvého, jeho případných poruch, zjištění informací ze širšího okolí (škola, mimoškolní aktivity, lékař apod.) a na diagnostiku rodinného prostředí, ve kterém mladistvý vyrůstá a je vychováván. Již v této fázi řízení je možné, pokud by byly orgány sociálně právní ochrany dětí zjištěny zásadní nedostatky v rodinném prostředí mladistvého, iniciovat zahájení opatrovnického řízení před soudem za účelem přijetí

vhodného opatření (náhradní rodinná výchova, pěstounská péče, zařízení pro okamžitou pomoc – tzv. Klokánky), příp. zvýšený dohled orgánu sociálně právní ochrany dětí nad rodinným prostředím mladistvého. Cílem je rovněž objasnit osobnost mladistvého, způsob jeho dosavadního života, identifikovat motivy a příčiny kriminogenního charakteru, jeho poměr k projednávanému jednání a prostředky vhodné k jeho začlenění do společnosti.

Je však nutno mít na paměti, že ačkoliv tato fáze přípravného řízení není časově ohraničena, není natolik dlouhá, aby sama o sobě vedla k systematické sociální práci s mladistvým, a proto se tyto formy sociální práce často přelévají do druhé stežejší fáze trestního řízení, a tou je fáze trestního stíhání.

Zahájení trestního stíhání totiž představuje zásadní změnu v postavení osoby, proti níž se řízení vede a která je podezřelá ze spáchání trestného činu. Navíc se zde naskýtá prostor pro sociální práci nejen s mladistvými, ale i dospělými subjekty, a to jak institucionálního charakteru (probační a mediační služba, sociální kurátoři, kurátoři pro mládež), tak i nevládních organizací, která je realizována na základě příslušných ustanovení v trestních předpisech. Výlučnost této fáze řízení spočívá v tom, že:

- je zde jednoznačně definováno jednání, které má znaky trestného činu
- je zde jednoznačně určena osoba podezřelá a eventuálně osoba, které byla způsobena trestním jednáním újma
- je zde vyšší míra pravděpodobnosti, že popsané jednání je trestným činem a že jej spáchala konkrétní obviněná osoba
- proti obviněnému je možno použít specifické prostředky a má specifická práva a povinnosti

Pokud jde o možnosti sociální práce, pak je osobně spatřuji v několika rovinách. První rovinu představuje možnost nahrazení vazby, a to:

- zárukou zájmového sdružení občanů anebo důvěryhodnou osobou schopnou příznivě ovlivnit chování obviněného
- dohledem probačního úředníka

Pokud jde o první možnost, pak se jedná o zájmové sdružení občanů (velmi často církve či náboženské společnosti a další), které skýtají záruku, že budou schopny pozitivně ovlivnit jednání obviněného tak, aby vazební důvody, které by jinak byly důvodem pro internaci obviněného v zařízeních pro výkon vazby, nebyly ze strany obviněného naplněny. Vlastní činnost zájmového sdružení můžeme považovat za sociální práci, jelikož cílem záruky není

pouze nějaká forma kontroly, nýbrž i pomoc při zvládnání nového právního postavení obviněného např. v souvislosti s náhradou škody, poskytnutí intervence at' již duševního či psychoterapeutického charakteru apod. Je tedy typickou formou nestátní sociální práce.

Naproti tomu dohled probačního úředníka je typickou institucionální formou práce.

V případě nahrazení vazby nedochází k realizaci probačního programu, nicméně v rozhodnutí o nahrazení vazby mohou být obviněnému, a zpravidla i budou, uloženy určité povinnosti a omezení, a je na probačním úředníku, aby zabezpečil jejich kontrolu. Probační úředník však do procesu nahrazení vazby dohledem vstupuje již před rozhodnutím, a to prostřednictvím obstarávání podkladů o osobě obviněného a z tohoto vyplývající doporučení opatření, která by bylo vhodné přijmou. Již v této fázi může probační úředník realizovat sociální práci, která bude spočívat v mediaci vztahu s osobou oběti, zprostředkování uzavření dohody o náhradě škody, zapojení obviněného do probačních či resocializačních programů apod. Stejně podmínky pro nahrazení vazby dohledem platí i v případě mladistvého obviněného, pouze s tím rozdílem, že u mladistvého je vždy akcentována skutečnost, že vazba je až tím nejzazším prostředkem pro dosažení účelu trestního řízení.

Druhou rovinu představuje zákonná povinnost orgánu činného v trestním řízení již od počátku zahájení trestního stíhání vyrozumět probační a mediační službu o vhodných osobách (v případě mladistvých vždy, § 60 z.č. 218/2003 Sb.), u kterých přichází do úvahy aplikace restorativních přístupů, které představují instituty:

- podmíněného zastavení trestního stíhání
- narovnání
- odstoupení od trestního stíhání v případě mladistvých

Bohužel tyto orgány nemají povinnost, vyjma mladistvých pachatelů, vyrozumívat žádné další subjekty, které by mohly poskytnou obviněným nějakou formu sociální práce, ba dokonce ani sociální kurátory. Je sice pravdou, že spolupráci se sociálními kurátory a příp. i nevládními organizacemi, které mohou poskytovat sociální práci, zabezpečuje probační a mediační služba, nicméně je to právě orgán, který vede trestní stíhání, jež na počátku řízení disponuje největším množstvím informací o osobě obviněného a poměrech, a nezřídka kdy má k dispozici i psychologické či psychiatrické vyšetření obviněného. Osobně se domnívám, že i zde např. po provedeném výslechu obviněného, který bývá zpravidla jedním z prvních úkonů po zahájení trestního stíhání, je prostor, aby vyšetřující orgán, byť pouze informativní formou, poskytl obviněnému základní informace o nabídce sociálních služeb a sociální práce,

kteře jsou realizovány v jeho okolí, které mu mohou pomoci překonávat těžkosti spojené nejen s jeho osobními problémy, ale i v trestním řízení.

Dalším prostorem pro realizaci sociální práce v přípravném řízení jsou výše zmiňované instituty podmíněného zastavení trestního stíhání (§ 307 TR), narovnání (§ 309 TR) a odstoupení od trestního stíhání (§ 70 z.č. 218/2003 Sb.). Společným rysem všech tří institutů je podmínka podrobení se nějaké formě sociální práce.

Podmíněné zastavení trestního stíhání lze aplikovat na trestné činy, jejichž horní hranice nepřesahuje dobu pěti let, za podmínek, že:

- obviněný se k činu doznal
- nahradil škodu či o její náhradě uzavřel dohodu s poškozeným
- z hlediska osoby obviněného, jeho dosavadního způsobu života a okolností případu lze považovat podmíněné zastavení trestního stíhání za dostačující opatření

Základním rysem tohoto institutu je uložení zkušební doby obviněnému, příp. uložení přiměřených omezení a povinností (např. zákaz konzumace alkoholických či návykových látek) směřující k tomu, aby vedl řádný život. Ačkoliv dohled nad zkušební dobou a dodržováním omezení a povinností obstarává probační a mediační služba, není vyloučeno, aby se na této činnosti podílely i další instituce sociálního charakteru, které pak mohou v závěru zkušební doby, před rozhodnutím o tom, zda se obviněný osvědčil, podat zprávu o osobě obviněného a jeho způsobu života ve zkušební době.

Institut narovnání představuje typickou formu sociální práce probační a mediační služby s osobou obviněného, jejímž jádrem je mediace. Mediace, jak je popsáno v kapitole 1.4.4., představuje mimosoudní zprostředkování za účelem řešení sporu mezi obviněným a poškozeným směřující k urovnání konfliktu. I zde platí podmínka trestného činu, jehož horní hranice trestní sazby nepřevyšuje dobu pěti let a, mimo jiné, je zde nutný výslovný souhlas obviněného a poškozeného. Cílem není jen otázka náhrady škody, jak by se mohlo jevit, nýbrž širší kontext trestného činu, ke kterému se přistupuje jako k určitému typu konfliktu mezi oběma stranami za spolupráce dalších osob, např. širší rodina obviněného, zájmová sdružení občanů, sociální kurátoři, školská zařízení apod. Cílem je, aby si obviněný uvědomil všechny možné právní a společenské souvislosti spáchaného činu a byl připraven aktivně řešit vzniklé následky.

Odstoupení od trestního stíhání je institut dopadající pouze na mladistvé. V praxi umožňuje státnímu zástupci a soudci, aby v případě provinění (trestný čin spáchan mladistvým), na které

trestní zákon stanoví trest odnětí svobody nepřevyšující tři léta, odstoupil od trestního stíhání mladistvého za podmínek:

- chybějící veřejný zájem na dalším trestním stíhání mladistvého
- stupeň nebezpečnosti činu mladistvého pro společnost
- osoba mladistvého
- trestní stíhání není účelné
- potrestání není nutné k odvracení mladistvého od páchání dalších provinění

Často je spojováno odstoupení od trestního stíhání s úspěšným vykonáním probačního programu mladistvým, vyslovením napomenutí s výstrahou, náhradou škody a dalších podmínek, tedy opatřeními netrestního charakteru, které jsou realizovány v kontextu sociální práce s mladistvým. Generalizací těchto předpokladů lze uvést, že předpokladem odstoupení je úspěšná či probíhající resocializace, která dospěla do takového stupně, že již dalšího opatření proti mladistvému není nezbytně nutné. Ačkoliv rozhodnutím o odstoupení od trestního stíhání končí vliv trestní justice na osobu mladistvého, neznamená to konec sociální práce s jeho osobou a širším rodinným okolím. Mladistvý je pak podroben dalšímu dohledu kurátora pro mládež, který je realizován v širší rovině (nezávadné trávení volného času, vliv vrstevníků, řádné plnění školních a dalších povinností apod.). Osobně spatřuji jistý nedostatek v tom, že trestní justice nemá možnost dále zasáhnout v případě, když vyjde najevo, že resocializace mladistvého nebyla úspěšně dokončena a mladistvý se začne opět projevovat patologickým způsobem života či dokonce pácháním přestupků, příp. provinění (trestných činů).

3.2. Sociální práce v řízení před soudem

Řízení před soudem je stěžejní fází trestního řízení, a to s ohledem na význam otázek, o kterých se rozhoduje (vina, trest). Pokud jde o možnosti sociální práce, resp. míry jejího vlivu v konkrétním řízení, je tato odvislá od přístupu soudu, zda tento akcentuje represivní či naopak restorativní přístup. Formy sociální práce jsou prakticky stejné s formami sociální práce, které bylo možné realizovat již v přípravném řízení, nicméně její význam je zcela odlišný.

Jak jsem naznačila výše, je jednou z otázek, která má vliv na druh a výměr uloženého trestu, příp. na rozhodnutí o věci, které není spojeno s výrokem o vině, i osoba pachatele.

Soud tedy při svém rozhodování, pokud jde o druh a výměr trestu, musí zjistit i poznatky o osobě pachatele, resp. jeho osobnosti, pracovním a rodinném zázemí, vztahu k hodnotám společnosti, poměru k jednání, které je mu vytýkáno, k otázce náhrady způsobené škody a v neposlední řadě také k ochotě samostatně a o své vůli pracovat na své vlastní resocializaci, což vypovídá i o míře sebereflexe v důsledku vlivu aktuálního, příp. předchozího trestního řízení. Ačkoli jsou tyto poznatky pro soud stejně důležité jako poznatky a důkazy o spáchaném trestném činu a jeho attributech, lze orgánům přípravného řízení vytknout, že často informace tohoto charakteru v průběhu přípravného řízení nevyhledávají. Soud, který jako jediný odpovídá za řádné zjištění skutkového stavu, je tak v nelehké situaci znamenající volbu, buď tyto poznatky doplnit, a to i za cenu prodloužení řízení, anebo rozhodnout bez dostatečných poznatků o osobě pachatele. Navíc i v této fázi řízení je ponechána sociální práce na volném uvážení pachatele. Je sice obtížné představit si, že by soud nařizoval v průběhu řízení před soudem pachateli trestného činu podrobit se nějaké formě sociální práce resocializačního charakteru či práci, která by zdokonalila jeho sociální dovednosti (terapie, vyhledání odborného poradenství, probační programy apod.). Na druhou stranu lze si představit jistou formu nabídky soudu k podrobení se sociální práci a sociálnímu výcviku za účelem eliminace těch vlastností osobnosti, které vedly ke spáchání trestného činu, za současného podmíněného přerušení řízení, jež by v případě úspěchu terapie, vedlo k zastavení řízení bez vynesení výroku o vině, a z tohoto vyplývajících důsledků.

Nicméně, abych nebyla přehnaně kritická, je nutno podotknout, že i v této fázi řízení je možné aplikovat instituty popsané výše, tedy podmíněné zastavení trestního stíhání, narovnání a odstoupení od trestního stíhání. Pokud jde o první dva instituty pak tyto jsou principiálně instituty restorativního charakteru, nicméně výraznou podmínkou je nutnost náhrady škody. Míra resocializace je právě otázkou náhrady škody zatlačena do pozadí. Navíc řada pachatelů zejména drobné majetkové trestné činnosti používá trestnou činnost právě k uspokojování denních potřeb a představa reálné náhrady škody je u nich naprosto mizivá. Odstoupení, které lze rovněž v této fázi řízení aplikovat, je naproti tomu institut, který neakcentuje jen náhradu, ba právě naopak míru náhrady škody staví na roveň resocializace mladistvého, čímž vytváří výrazný prostor pro sociální práci s pachatelem, nicméně vztahuje se pouze na mladistvé pachatele. Osobně se domnívám, že zejména v případě dospělých prvopachatelů či osob, které spáchaly trestný čin v důsledku své složité majetkové situace, by

obdobný institut byl přínosem a představoval by výrazný restorativní prvek v české trestní justici.

3.3. Sociální práce ve vykonávacím řízení

Vykonávací řízení je posledním stádiem trestního řízení a zároveň stádiem, v němž dochází k nejzásadnějšímu, a to s ohledem na její instituální zakotvení v trestním řádu, uplatňování sociální práce s odsouzenými. Pod vlivem restorativního přístupu k náhledu na trestní jednání jsou postupně rozšiřovány instituty, které v rámci trestního řízení akcentují míru resocializace a možnosti jejího dalšího postupu, aniž by bylo zapotřebí uložit či vykonat uložený trest odnětí svobody, příp. vykonat uložený trest v celé výměře. Jak bude uvedeno dále, cílem restorativní justice je zejména aktivizace vlastních schopností odsouzeného a především pak postupný odklon od nutnosti ukládat trest odnětí svobody, který představuje v podmínkách právního řádu ČR trest univerzálního charakteru. Tyto tendence lze rozdělit v rámci vykonávacího řízení do dvou rovin.

První rovinu představuje:

- uložení alternativního trestu
- upuštění od potrestání s dohledem
- podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem

Společným rysem těchto kategorií je skutečnost, že odsouzený vůbec nenastupuje do přímého výkonu trestu, příp. mu není trest odnětí svobody vůbec uložen.

Alternativní tresty, v průběhu kterých je obligatorně realizována sociální práce s odsouzenými, je především trest domácího vězení, obecně prospěšných prací, trest zákazu vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce, a z hlediska sociální práce sem můžeme zařadit i upuštění od potrestání s dohledem. Ve všech těchto případech shledává soud jako nanejvýš pravděpodobné, že osoba odsouzeného představuje osobnost, na kterou lze působit především výchovnými prostředky. Společným rysem je tedy obligatorní vstup Probační a mediační služby ČR, která v součinnosti se sociálními kurátory a dalšími subjekty zabezpečuje právě sociální rovinu uloženého alternativního trestu, příp. dohledu. Lze tedy říci, že ačkoliv ve věci proběhlo trestní řízení a rovněž tak i již zmiňované alternativní tresty představují tresty, které je dokonce možné přeměnit v trest odnětí svobody, je těžiště výchovného působení trestního řízení a uloženého trestu přesunuto z roviny trestní do roviny

sociální práce. Pokud jde o vlastní formy sociální práce, uplatňují se především probační programy a parolní dohled.

Podmíněné odsouzení s dohledem je dalším druhem trestu, který není spjat s jeho přímým výkonem. Odsouzenému je uložen trest odnětí svobody, který je podmíněně odložen a zároveň je nad osobou odsouzeného vysloven parolní dohled, který opět realizuje probační a mediační služba.

Druhou rovinou sociální práce ve výkonávacím řízení je rovina, která již je spjata s přímým výkonem trestu. Do této kategorie zařazujeme klasický parolní dohled, tak jak se historický vyvíjel, tedy podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem. V našem právním řádu je upraven v ustanovení § 88 trestního řádu a pokud jde o jeho popis, je podán v kapitole 4.2.2. V soudní praxi lze postupně spatřovat výrazný posun při aplikaci tohoto institutu v praxi. V prvních dvou letech platnosti právní úpravy umožňující podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem byla míra aplikace následující: rok 2002, 668 případů, což představuje 15,3 %; rok 2003, 531 případů, což představuje 16,9 %. (zdroj Institut pro kriminologii a sociální prevenci Praha, 2004). V současnosti představuje institut parole již běžnou agendu v praxi trestních soudů. Navíc s ohledem na poslední novelizaci ustanovení § 88 trestního zákoníku lze dovozovat, že význam tohoto institutu, ale i principů restorativní justice si uvědomují i zákonodárci.

Pojednávám-li o sociální práci ve výkonávacím řízení, nelze opomenout jednu výraznou kapitolu, představující sociální práci realizovanou s odsouzeným v rámci výkonu trestu odnětí svobody. Ačkoliv je přímý výkon trestu odnětí svobody, z hlediska restorativní justice, poslední možností, jak působit na pachatele trestných činů, představuje internace těchto osob v zařízení vězeňské služby poměrně efektivní prostor pro sociální práci s cílem resocializovat je alespoň do té míry, aby se po propuštění z výkonu trestu vyvarovaly dalšího kriminálního jednání.

Základním legislativním prostředkem je zákon číslo 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, který v ustanovení § 2 odst. 2 zakotvuje zásadu, která říká, že s odsouzenými se ve výkonu trestu musí jednat tak, aby, mimo jiné, byly podporovány takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem. Vlastní sociální práce je zde realizována ve dvou rovinách. První rovinu představují zaměstnanci věznice, tedy vychovatelé, psychologové,

speciální pedagogové a sociální pracovníci. Druhá rovina představuje sociální práci realizovanou sociálními pracovníky obecních úřadů obcí s rozšířenou působností.

Sociální práce s odsouzenými je realizována v zařízení vězeňské služby v rámci tzv. programu zacházení, představující základní formu cílevědomého a komplexního působení na odsouzeného. Základem programu zacházení je vstupní pedagogické a psychologické (příp. lékařské) vyšetření, osobnost jedince, včetně zjišťování informací o sociální a rodinné situaci odsouzeného, příp. další relevantní skutečnosti mající další vliv na tvorbu programu zacházení. Z hlediska obsahu zahrnuje program zacházení stanovení individuálního cíle působení na odsouzeného, metody, kterých bude použito, a četnost a způsob průběžného hodnocení. Neméně důležitou součástí programu je pracovní aktivita odsouzeného, která zahrnuje nejen vlastní zaměstnávání, ale také vzdělávání, pracovní terapii, speciální výchovné aktivity jako je individuální a skupinová speciální pedagogická a psychologická působení, terapeutické aktivity se zaměřením na sociální výcvik, psychoterapie, pohybová terapie, příp. arteterapie, sociálně právní poradenství, trénink zvládnání vlastní agresivity a další náhradní činnosti směřující k vytvoření předpokladů pro samostatný život. Pokud přichází v úvahu více variant zacházení s odsouzeným, má odsouzený možnost si program zacházení sám zvolit. Navíc při tvorbě programu je možné spolupracovat i s orgány sociálního zabezpečení. Nezbytnou součástí programu je i příprava odsouzeného a vytvoření podmínek na propuštění z výkonu trestu, které bývají realizovány v posledních třech měsících výkonu trestu. V rámci tohoto programu se na resocializace odsouzeného podílejí také další nevládní subjekty jako jsou církve a náboženské společnosti, zájmová sdružení občanů, nevládní subjekty, příp. další dobrovolné instituce. Jejich činnost spočívá především v udržování styku s odsouzeným, a to i osobního, projevování zájmu o jeho chování, pomoc při vytváření podmínek pro jeho samostatný život apod.

Pokud jde o druhou rovnu, tedy činnost obecního úřadu obce s rozšířenou působností, pak tato začíná oznámením vězeňského zařízení orgánu sociálně právní ochrany dětí či koordinátorovi péče o občany společensky nepřizpůsobené (sociální kurátor) o nástupu osoby do výkonu trestu. Sociální pracovníci pak spolupracují se zaměstnanci vězeňského zařízení podle individuálních potřeb odsouzeného, příp. podávají zprávy o jeho zázemí mimo vězeňské zařízení. Stěžejní činnost civilních sociálních kurátorů však začíná až propuštěním odsouzeného z výkonu trestu. To, že se mají po propuštění z výkonu trestu odsouzení kam obrátit a žádat o sociální pomoc je zabezpečeno zákonnou povinností vězeňského zařízení

spočívající v poučení, že je v zájmu odsouzeného dostavit se do tří dnů ke koordinátorovi péče o občany společensky nepřizpůsobené, který pak realizuje s propuštěným odsouzeným standardní sociální práci.

4. Aktuální možnosti sociální práce v trestní justici

Ačkoliv je otázka řešení konfliktu subjektu trestného činu se společností otázkou poměrně frekventovanou, stěží bychom hledali v našem systému nějaký obecný univerzální orgán či instituci, jejímž prvotním cílem by byla právě sociální práce se subjekty trestného činu. Jak vyplývá z předchozích kapitol, z hlediska trestní justice je tento druh sociální péče organizován především z hlediska formy sociální péče oproti hledisku adresáta pomoci. Bezesporu největší prostor pro jistou formu sociální práce nabízí zákon číslo 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě ČR.

4.1. Principy restorativní justice

Činnost společnosti, která je zaměřena na subjekty trestných činů a jejímž cílem není pouze uložení trestu za spáchaný trestný čin, je obsahově skryta v pojmu restorativní justice, který představuje právě protiklad justice retributivní (represivní). Obsahově pojem restorativní justice znamená „obnovující spravedlnost“ a je založen na myšlence širšího sociálního konfliktu mezi subjektem trestného činu a společností. Některé z principů, na kterých je restorativní justice vybudována, mají obsahově charakter sociální práce, jako např.:

- respektování podstaty trestného činu jako interpersonálního konfliktu, tedy odhlédnutí od konfliktu mezi společenským pořádkem a subjektem činu
- společenství je aktivním činitelem restorativního procesu
- stimulace sounáležitosti a vzájemnosti
- zaměření pozornosti na nápravu trestným činem způsobené nespravedlnosti
- stimulace subjektu trestného činu k převzetí aktivní odpovědnosti a součinnosti při nápravě způsobené škody

- zaměření sociálních reakcí na odstranění škodlivých následků v současnosti a budoucnosti
- aktivní zapojení sociálního zázemí všech zúčastněných apod.
- kladen důraz na sociální pojetí trestu

Pokud jde o podmínky České republiky, pak je nutno říci, že naše justice učinila v posledních dvaceti letech výrazný posun právě k restorativním principům, a to i navzdory poměrně rigidnímu modelu trestního práva, resp. trestního řízení, které poskytuje minimální prostor jednotlivým orgánům činným v trestním řízení pro hledání nejvhodnějšího přístupu při řešení trestních věcí z hlediska individuality subjektu trestného činu. Jedním z důležitých kroků bylo právě zřízení Probační a mediační služby ČR.

4.2. Instituce restorativní justice

Práce sociálního charakteru, jejichž předmětem zájmu je subjekt trestného činu, anebo lépe řečeno osoba, která je subjektem trestního řízení, je realizována jednotlivými orgány a institucemi napříč celou sociální sítí. V následující kapitole se pokusím vymezit nejzásadnější subjekty, které se touto činností zabývají v kontextu trestní justice.

4.2.1. Probační a mediační služba ČR

Probační a mediační služba ČR je legislativně zakotvena v zákonu číslo 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě. Jejím stěžejním cílem je provádění probace a mediace ve věcech projednávaných v trestních řízeních.

Probací rozumíme „organizování a vykonávání dohledu nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným, kontrolu výkonu trestů nespojených s odnětím svobody, včetně uložených povinností a omezení, sledování odsouzeného ve zkušební době podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, dále individuální pomoc obviněnému a působení na něj, aby vedl řádný život, vyhověl soudem nebo státním zástupcem uloženým podmínkám, a tím došlo k obnově narušených právních i společenských vztahů“ (§ 2 z.č. 257/2000). Tedy zjednodušeně můžeme říci, že probace je založena na kombinaci třech prvků, a to:

- kontroly
- pomoci
- poradenství

V rámci probace jsou realizovány rovněž probační programy, na nichž se podílí nejen Probační a mediační služba ČR, ale i další, zejména nestátní subjekty a organizace. Principiálně je účelem probačního programu získání či posílení nějaké osobní anebo sociální kompetence, která umocňuje sebereflexi klienta ve vztahu ke spáchanému trestnému činu či provinění. Jedním z často realizovaných probačních programů je program „právo pro každý den“. Jedná se o program akreditovaný Ministerstvem spravedlnosti ČR pro obecně prospěšnou společnost PARTNERS CZECH, o.p.s. Cílovou skupinou zde jsou prvotrestaní mladiství pachatelé méně závažné trestné činnosti, která byla spáchaná především z neznalosti práva, kdy mladistvý si neuvědomoval trestně právní důsledky svého jednání. Program interaktivní formou vede k získání znalostí ohledně základních principů demokratického státu a práva, úctě k lidským právům a právům jiných, společnosti a řadě dalších sociálních znalostí a dovedností. Mladistvé tak učí, jak rozpoznat riziko svého případného deliktního jednání a předcházet tak konfliktům se zákonem. Snaží se o změnu jejich zažitých, často sociálně nevhodných stereotypů, a celkově vede k vyšší míře odpovědnosti za svůj další život. Formálně je program realizován ve skupině o velikosti 6 až 12 klientů, program tvoří 36-42 výukových hodin, které probíhají po třech hodinách jednou týdně. Probační programy jsou cílené i na další skupiny pachatelů, jako jsou např. drogově závislé osoby, opakovaně trestané osoby apod. Ačkoliv se v současné době daří v podmínkách ČR realizovat řadu probačních programů akreditovaných MS ČR, problémem je jednak jejich dostupnost, kdy klienti musí často čekat, než poskytovatel programu naplní svou kapacitu, a dále pak otázka výběru vhodných kandidátů pro příslušné probační programy.

Zásadním dokumentem v probační činnosti je „probační plán dohledu“, který umožňuje rozdělit obsahovou náplň dohledu, a to za současného vymezení úkolů, jak probačního úředníka, tak i samotného klienta. Cílem plánu je nejen rozdělit, ale především popsat aktivitu a další činnost klienta způsobem, který umožní jednak pomocí postupných kroků dohled realizovat a zároveň bude umožňovat měřit jeho efektivitu. Laicky si lze plán představit jako určitý soupis úkolů, činností, povinností a omezení klienta, které postupně ve vytyčených termínech či naopak v průběhu celého dohledu klient plní. Materiálním základem povinností a omezení je soudní rozhodnutí, které charakter povinností a omezení určilo.

V praxi se jedná nejčastěji o povinnosti:

- nahradit škody, či dle svých možností vést jednání k náhradě škody
- zdržení se pohybu v určitém místě či nevhodném prostředí
- zdržení se návštěv sportovních a kulturních událostí
- zdržet se konzumace alkoholu, omamných a psychotropních látek
- absolvovat léčbu závislosti
- podrobit se resocializačnímu programu či programu psychologického poradenství
- absolvovat probační program

Součástí plánu ale mohou být i další povinnosti, jako je dokončení či doplnění si vzdělání, hrazení vyživovací povinnosti, úhrada dalších závazků apod. Součástí plánu je také analýza rizik pro klienta detekující potřebu krátkodobé či naopak dlouhodobé práce s klientem, frekvence návštěv, příp. další relevantní skutečnosti vycházející z potřeb konkrétního klienta.

Naproti tomu mediací rozumíme „mimosoudní zprostředkování za účelem řešení sporu mezi obviněným a poškozeným a činnost směřující k urovnání konfliktního stavu vykonávanou v souvislosti s trestním řízením“. (§ 2 z.č. 257/2000). Mediacie představuje metodu, která se u nás rozvíjí v posledních deseti letech i v podmínkách sociální práce. Ačkoliv je tradiční model řešení konfliktů mezi lidmi spojován s autoritativním rozhodnutím, kterého se nejčastěji dosahuje soudní cestou, nepředstavuje soudní rozhodnutí prostředek, který by dokázal narovnat vztahy mezi účastníky sporu. Často s sebou úspěch v soudním sporu nese trpkou pachuč křivdy či výčitek a v některých sociálních situacích, jako jsou např. rodinné vztahy, konflikty mezi manžely, členy domácnosti či osobami blízkými, je ze sociálního hlediska přímo nevhodný. Mediacie se svými prostředky a postupy, které nejsou orientovány na úspěch, ale na oboustranně uspokojující řešení, tak nabízí alternativu, jež v konečném důsledku vede k posílení vazeb mezi lidmi, kterých se spor či konflikt týká. Detailní výklad mediace, jako Metody sociální práce je podán v kapitole 1.4.4.

V podmínkách trestní justice je mediacie realizována probační a mediační službou, jejíž pracovník má postavení mediátora. Služba zahajuje mediacie buď na základě podnětu (obviněný, příbuzní obviněného apod.), pokynu k zahájení činnosti (orgán činný v trestním řízení) či na základě vlastního vytipování vhodných případů.

Proces mediace v trestních věcech má celkem čtyři fáze, a to:

- přípravná fáze – zahájení mediace, obstarání podkladů, kontakt obviněného a poškozeného a jejich poučení o mediaci v trestních věcech,
- individuální konzultace – jedná se o vlastní jednání se stranami sporu a zjišťování očekávání stran od mediace, mapování možností mediace v konkrétní věci, obstarání souhlasu stran k mediaci,
- společné jednání stran – mediace – vzájemná komunikace stran za účasti příp. dalších osob jako jsou příbuzní, známí, obhájci apod. Aktivní hledání způsobu, jak spor vyřešit, není již zdůrazňováno postavení obviněného coby pachatele trestného činu, ale jako osoby, která zapříčinila vznik konfliktu. Výsledkem je dohoda, zpravidla o náhradě škody, ale může obsahovat i osobní projev omluvy obviněného, jeho slib o nápravě apod.
- písemný výstup – jedná se o závěrečnou fázi, a to podle výsledku mediace. Pokud je mediace úspěšná, je to nějaká forma dohody a způsob jejího naplnění. Pokud nikoliv, pak se zpravidla jedná o zprávu o proběhlé mediaci a důvody neuzavření dohody, která je pak předána orgánu činnému v trestním řízení k dalšímu využití.

Mediace však není vhodná pro všechny typy trestné činnosti, zejména v případě organizované a násilné trestné činnosti je tento způsob řešení konfliktu mezi obětí a pachatelem obtížně představitelný. Jako vhodný typ trestné činnosti, která může (a také je) předmětem mediace, jsou méně závažné trestné činy (přečiny a trestné činy), provinění (trestný čin či přečin spáchan mladistvým), kam patří drobná trestná činnost majetkového charakteru, nedbalostní trestné činy a obecně trestné činy chránící individuální zájmy osob (majetek, zdraví, lidská důstojnost a čest apod.), které jsou spjaty s nízkou mírou agrese pachatele.

Osobně, v kontextu své práce, považuji za důležitou institucionální povinnost orgánu probační a mediační služby spolupracovat se státními orgány a dalšími institucemi, jako např. orgány sociálního zabezpečení, školami, školskými zařízeními, zdravotnickými zařízeními, registrovanými církvemi a náboženskými společnostmi, zájmovými sdruženími občanů, nadacemi a dalšími institucemi sledujícími humanitární cíle. Probační a mediační služba plní úlohu jakéhosi koordinátora při zapojení těchto institucí do trestního řízení. Ačkoliv je nezpochybnitelným faktem, že probační a mediační služba je službou realizující sociální práci, je s ohledem na specifikum svých činností zřizována odděleně od orgánů sociálního zabezpečení působících ve smyslu ustanovení § 43 z.č. 114/1988 Sb. Na druhou stranu je v

zájmu efektivního působení na subjekty trestných činů právě spolupráce se subjekty uvedenými výše a především pak s orgány sociálního zabezpečení, jejichž působnost je vymezena zákonem číslo 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

V praxi tato spolupráce probíhá především vzájemným předáváním si informací získaných sociálními kurátory, kurátory pro mládež a pracovníky sociálně právní ochrany dětí, dále pak ve spolupráci s protidrogovými koordinátory, psychosociální poradenství, jakož i vyhledávání a zajišťování vhodných terapeutických a resocializačních programů zaměřených na snížení rizik recidivy sociálně patologických jevů u konkrétních osob. Zcela specifické postavení pak má probační a mediační služba v řízení o trestních věcech mládeže.

Bylo by iluzorní domnívat se, že základním posláním probační a mediační služby je pouze otázka sociální práce se subjekty trestných činů. Probace sice představuje prostředek či prostor pro sociální práci s těmito osobami, zejména pokud jde o prvek pomoci, nicméně těžiště probace je směřováno především do kontrolní činnosti probačního úředníka. Tedy otázka naplňování podmínek uložených subjektu trestného činu v trestním řízení v souvislosti s jeho nezařazením do přímého výkonu trestu. Mediaci již takové možnosti neskýtá, jelikož je svým obsahem zaměřena především na narovnání vztahu mezi subjektem trestného činu a jeho obětí, a to především v rovině náhrady škody. Nicméně pravomoci a možnosti této, jistým způsobem, sociální instituce ingerovat do trestního řízení, tedy do vztahu subjekt trestného činu, orgán činný v trestním řízení a poškozený, jakož i zcela specifická a jedinečná zákonná oprávnění, jako je možnost vstupu do obydlí subjektu, nutnost subjektu spolupracovat a v neposlední řadě i výrazná vazba na orgány činné v trestním řízení, formou pravidelných a mimořádných zpráv podávaných soudu či státním zástupci o chování subjektu, představuje dostatečný potenciál pro další rozvoj sociálního pojetí Probační a mediační služby ČR.

4.2.2. Parolní dohled

Zcela specifický prostředek restorativní justice je institut odborně nazývaný „parole“, která je v podmínkách ČR uvedena do praxe prostřednictvím ustanovení § 88 a násl. trestního zákoníku pod názvem „podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody“. Nicméně parolní dohled je realizován i v dalších institutech trestního řízení, jehož cílem je realizovat s osobou, proti níž se řízení vede, sociální práci.

Historický spadá vznik institutu parolního dohledu do 16. století, kde zejména v Anglii vzniká tzv. progresivní systém výkonu trestu odnětí svobody, jehož cílem je postupně připravit odsouzeného, v průběhu výkonu trestu, na jeho další život a nápravu po propuštění z výkonu trestu. Postupně se tento systém v období 18. a 19. století rozšiřoval i do dalších evropských zemí (např. 1871 Německo, 1889 Itálie, 1847 Francie) a v Československu byl zařazen do systému trestního práva a sociální práce s odsouzenými v roce 1919.

Principiálně je obsahem parolního dohledu (v současnosti je tento pojem užíván i v podmínkách ČR) dočasné či provizorní propuštění odsouzené osoby z přímého výkonu trestu na základě jeho slibu na svobodu. Je to zkouška nejen samotného odsouzeného, příp. subjektů, které se zaručily za dovršení procesu jeho nápravy, ale také resocializačních ambicí vězeňského systému. Podstatnou součástí parolního dohledu je pak institucionalizovaná péče, resp. práce s odsouzeným po jeho propuštění, která je zabezpečována Probační a mediační službou ČR, v součinnosti se sociálními kurátory či dalšími institucemi. Propuštění odsouzeného před výkonem celého trestu má mít rovněž pozitivní vliv jeho rodinný a další profesní život, v čemž lze opět spatřovat snahu o řádné dovršení procesu resocializace osobnosti odsouzeného. Institut podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody (parole v původním historickém kontextu) je často laickou veřejností nesprávně vnímán, jako určité dobrodiní odsouzenému, nikoliv jako další typ výchovného prostředku, který zároveň představuje významný motivační prvek pro odsouzeného v průběhu výkonu trestu. Podmíněné propuštění vychází z představy, že vlastní proces nápravy odsouzeného postupuje rychleji než soud předpokládal při určení výše trestu a není tak nutné, aby odsouzený prodlužoval svůj pobyt ve vězeňském zařízení. Podmínkou však je, jak je zmíněno výše, dobré chování odsouzeného a stanovení přiměřené zkušební doby za současného dohledu probačního úředníka, který plní nejen kontrolní, ale i sociální pomoc odsouzenému. Koncepce parolního dohledu je obsahově shodná s dohledem probační, rozdílem je pouze skutečnost, že parolní dohled bývá ukládán až odsouzeným při výkonu trestu, kdežto probační dohled je alternativou trestu odnětí svobody, tedy odsouzený nenastupuje do přímého výkonu trestu.

Proces parolního dohledu zahrnuje:

- slib odsouzeného
- uložení přiměřených podmínek a omezení
- institucionalizovaný dohled, za současné kontroly soudu
- pomoc při dovršení nápravy odsouzeného (sociální stránka parole)

Aplikací parolního dohledu je očekávání, že společnost bude chráněna a odsouzený resocializován do takového stupně, aby mu jeho vlastní osobnostní kvality zabránily v budoucnu páchat další trestnou činnost.

V současné době je snaha po akcentaci institutu parole zřejmá i na evropské a mezinárodní úrovni. Lze zmínit např. Rezoluci č. 6 o alternativních opatřeních v trestních věcech VI. Kongresu OSN o prevenci zločinnosti a zacházení s pachateli či Rezoluci č. 16 o alternativách trestu odnětí svobody a o společenské neintegraci pachatelů přijatou na VII. Kongresu OSN o snížení počtu vězňů, což představuje v současnosti i aktuální problém vězeňské služby v ČR, Směrnice č. R (70) 1, apod.

4.2.3. Ostatní vládní instituce realizující sociální práci v trestní justici

Pokud jde o státní subjekty, jejichž cílem je poskytování sociální práce v trestní justici, pak se opět dostáváme ke kategorii sociálních kurátorů, resp. sociálních pracovníků pracujících s osobami ohroženými sociálním vyloučením, ať již se bude jednat o dospělé či děti. Z kapitoly 1, ve které se zaměřuji na činnost sociálních kurátorů a kurátorů pro mládež, lze dovodit závěr, že mimo probační a mediační služby koncentruje stát zbývající ochranu či činnosti, které přesahují rámec činnosti probačních úředníků, do rukou kurátorů, tedy orgánů obce s rozšířenou působností, příp. orgánů kraje pokud jde o metodiku a kontrolu.

Nechci opakovaně popisovat obsahovou náplň kurátorů, nicméně pouze v krátkosti se zastavím u jejich zákonné povinnosti spolupráce s dalšími subjekty při své činnosti kurativního obsahu. Osobně se domnívám, že právě legislativně akcentována povinnost spolupráce mezi těmito subjekty spolu se zvláštními soudy projednávající provinění mladistvých, jakož i obecné posílení prvků restorativní justice, představuje dle mého názoru dostatečnou legislativní a institucionální základnu pro kvalitní sociální práci v kontextu trestní justice. Zařazení osob, které spáchaly trestný čin, do systému sociální pomoci, tedy presumpce nutnosti sociální pomoci těmto osobám, sice může působit na laickou veřejnost jako určitá snaha státu o kontrolu těchto osob po skončení výkonu trestu, nicméně záměrem to rozhodně není, právě naopak. Cílem tohoto druhu sociální práce bezesporu je předcházet recidivě, avšak primárním cílem je resocializace a opětovné začlenění subjektu zpět do společnosti. Zkušenosti z posledních let ukazují, že osoby po výkonu trestu, především

déletrvajícím výkonu trestu, jsou osoby, potřebující institucionální pomoc při opětovném začlenění do společnosti tak, aby se vyhnuly sociálnímu vyloučení a rizikům, které toto vyloučení přináší nejen pro jeho individualitu, ale i pro společnost jako celek.

Pokud jde o vlastní přístupy sociální práce intervenující v průběhu trestního řízení, pak osobně je spatřuji ve dvou oblastech, a to v poradenství a sociální terapii.

Poradenství představuje jednu z nejuniverzálnějších metod nejen sociální práce, ale i jiných společenských disciplín, ať již je realizováno na institucionálním či na zcela volném základě. Materiální obsah této metody je možné vyjádřit větami „vypovídat se z toho“, „přátelsky si popovídat“ apod. Detailní popis této metody sociální práce je podán v kapitole 1.4.2.

Sociální terapie nebo-li sociterapie je definována jako sociální pomoc nepřizpůsobivým, propuštěným z výkonu trestu, z azylových domů apod. (Hartl, Hartlová). Je to cíleně sociálně orientovaná činnost vedoucí ke zlepšení života člověka ve společnosti. Charakteristickým prostředkem je sociálně psychologický výcvik, který je zaměřen na rozvoj sociálních dovedností, jako je umění sebeprosazení, schopnost sdělit své pocity, rozlišovat sociální signály apod. Okruh situací či handicapů, které lze do sociterapie zařadit, je velice široký, určující je to, v čem spočívá sociální deficit adresáta.

Stejně tak postupy, které jsou touto formou aplikovány, jsou nejrůznějšího charakteru, přes komunitní jednorázová či pravidelná sezení až po táborovou či pobytovou socioterapii, kde se účastníci učí překonávat nejen umělé navození, ale přirozeně vzniklé situace za vzájemné kooperace. Výhodou je zapojení širšího okruhu lidí, kteří trpí stejnými či obdobnými problémy. Účastníci tak mohou vnímat vlastní handicap skrze jeho vyjádření v jiné osobě a společně hledat prostředky k jejich překonávání. Problematičnost této metody spočívá v časové náročnosti, která s sebou přináší náročnost finanční.

Pokud jde o použití této metody v trestní justici, pak hlavní výhodou bude bezesporu její možnost realizace ve vězeňských zařízeních, kdy adresáti této metody nebudou limitováni nedostatkem času. Stejně tak bude možné i určit okruh sociálních deficitů, které budou vlastní určitým skupinkám odsouzených. Na druhou stranu mezi negativa lze bezesporu zařadit základní předpoklad socioterapie, kterým je dobrovolná a aktivní účast klienta a rovněž tak omezení možnosti sociálních nácviků pouze na podmínky konkrétního vězeňského zařízení (absence úředních činností apod.).

4.2.4. Nevládní instituce realizující sociální práci v trestní justici

Třetí, neméně důležitý prvek v rovině sociální práce v podmínkách trestní justice, představují nevládní, resp. nestátní subjekty, tedy subjekty, které nejsou součástí institucí veřejné správy či justice. Těžiště činnosti těchto subjektů jsou směřována do poradenství, pedagogicko-psychologické pomoci, socioterapeutických programů a faktické činnosti zaměřené na problémy určitých skupin. Tato práce je realizována zejména subjekty na bázi občanských sdružení, obecně prospěšných společností, církevních a charitativních organizací, nicméně lze najít i resocializační programy realizované samostatnými fyzickými osobami v podmínkách jejich živnostenského oprávnění. Finančně jsou tyto subjekty vázány na dotační programy a příspěvky, což představuje zásadní faktor, který limituje rozsah a obsah jejich činnosti. Stěžejními subjekty působící na území ČR jsou zejména:

- Armáda spásy
- Naděje
- S.A.D. – sdružení provozovatelů azylových domů ČR
- Open Society Fund Praha
- Poradna pro občanství/ Občanská a lidská práva
- Asociace občanských poraden
- Člověk v tísni
- Česká katolická charita

Obsahově je tato činnost realizována zpravidla formou odborné pomoci a socioterapeutických programů, jejichž cílem je pomoc při překonávání vlastních deficitů, jako jsou závislosti, návyky patologického způsobu života, neschopnost a neochota řešit každodenní problémy spojené s životem ve společnosti, jako obstarání si ubytování, práce, naplnění volného času apod. Cílem je aktivizace osobnosti adresáta a uvědomnění si odpovědnosti za svůj další život.

Formální dostupnost je zajišťována především v součinnosti se subjekty a institucemi, které institucionálně zabezpečují sociální práci (sociální kurátoři, Probační a mediační služba ČR), případně i soud. Významnou roli zde hrají sociální odbory obecních úřadů obcí a krajů, kde lze (alespoň v podmínkách Moravskoslezského kraje) nalézt ve formě informačních letáků kontakty a obsahovou náplň těchto subjektů. (seznam nevládních subjektů nabízejících sociální pomoc na území Moravskoslezského kraje je uveden v příloze č.3.)

5. Empirická část

Zpracování teoretické části nám přispělo k základní orientaci v problematice a vytvořilo teoretický rámec pro uskutečnění výzkumu. Ten je zaměřen na otázku podmínek, za kterých je přístupováno k ukládání dohledu probačního úředníka při podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

5.1. Vymezení cíle práce

Cílem výzkumu naší diplomové práce bude zjistit, za jakých podmínek je ukládán dohled probačního úředníka při podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

Základní cílem výzkumu je porozumět vztahům mezi skutečnostmi mající relevantní vliv na podmínky aplikace a efektivitu podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem. Pro zjištění jsem použila 7 základních výzkumných otázek:

- 1) Jaká je informovanost odsouzených o možnosti podmíněného propuštění za současného uložení dohledu (podíl jednotlivých subjektů na iniciaci řízení)?
- 2) Jaký je charakter druhu trestné činnosti žadatelů o podmíněné propuštění?
- 3) Jaký je podíl podmíněných propuštění s dohledem a bez dohledu?
- 4) Jaký je druh a struktura dokumentů, které jsou v průběhu řízení o podmíněném propuštění za současného uložení dohledu podkladem pro soudní rozhodnutí?
- 5) Jaký je druh a charakter ukládaných opatření v průběhu dohledu?
- 6) Jaká je délka zkušební doby?
- 7) Jaká je úspěšnost realizace dohledu a míra resocializace odsouzeného?

5.2. Charakteristika výzkumného vzorku

Předmětem zkoumání budou především údaje ve zprávách o odsouzených před rozhodnutím o podmíněném propuštění za současného uložení dohledu a dále po propuštění odsouzených na svobodu, o průběhu realizace dohledu a činnosti subjektů, kteří se na realizaci dohledu budou podílet (PMS, sociální kurátor, nevládní organizace, zájmové sdružení, zaměstnavatel, rodina apod.). Všechny tyto údaje jsou založeny v soudních spisech, které mají podobu šanonu. Spis je technicky ucelený tak, aby bylo zabráněno manipulaci s jednotlivými částmi spisu (listy jsou k sobě vzájemně lepeny). Nakládání se spise je upraveno jednak trestním řádem a dále pak vnitřním předpisem, konkr. vnitřním kancelářským řádem. Spisy jsou evidovány v číselných řadách po jednotlivých letech (ročnících) a jsou ukládány příslušným soudním oddělením podle čísla senátu. Přístup ke spisu má pouze zákonný soudce. Pokud má zájem do spisu nahlédnout jiná osoba, než osoba odsouzeného, v jehož věci se spis vede, musí doložit důvod a nahlédnutí povoluje soudce, která ve věci rozhodoval (zákonný soudce).

Vlastní struktura soudního spisu dokumentující podmíněné propuštění odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody za současného uložení dohledu, které byly objektem výzkumného šetření, je následující:

- návrh odsouzeného, podnět jiného subjektu
- příp. vyjádření dalších subjektů – rodiče, manželka, přítelkyně, děti, příslib zaměstnání
- rejstřík trestů, příp. odsuzující rozsudek
- osobní data odsouzeného
- hodnocení odsouzeného z výkonu trestu, příp. zpráva PMS ČR
- protokol o jednání soudu
- rozhodnutí soudu
- příkaz k propuštění
- zpráva PMS ČR o zahájení dohledu
- poučení o výkonu dohledu, probační program
- zprávy o průběhu dohledu, zprávy o evidenci přestupků, rejstříky trestu (co 6 měsíců)
- příp. zjištění porušování podmínek dohledu
- doklady prokazující porušování podmínek dohledu (zprávy z Policie ČR, apod.)
- protokol o jednání soudu

- rozhodnutí soudu o vykonání zbytku trestu

5.3. Popis užitých metod

Základní metodou výzkumu bude deskriptivní případová studie, resp. deskriptivní mnohonásobná případová studie, kterou odborná literatura zařazuje do metod kvalitativního výzkumu (7, 113). Budu tedy pracovat s více případy, které umožňují induktivně rozvíjet testovat navrhované otázky. Základním zdrojem dat budou soudní spisy za vytyčené období let 2008-2011 (studium dokumentů). Důvodem, proč budou analyzovány právě spisy soudní a nikoliv např. spisy Probační a mediační služby ČR, je komplexnost soudního spisu. Jednou ze zásad trestního řízení je zásada bezprostřednosti, která zavazuje soudce (příp. jiný orgán činný v trestním řízení) bezprostředně se seznámit se všemi podklady, které obsahují relevantní skutečnosti, které jsou pak podkladem pro příslušné rozhodnutí učiněné v průběhu trestního řízení. Navíc vyjdeme-li ze zákonné úpravy, která rozšiřuje okruh subjektů, které mohou vstupovat do institut podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody za současného uložení dohledu, především pak iniciovat toto řízení, aniž by na této iniciaci participovala PMS, pak nejkomplexnější podklady se budou nacházet právě v soudních spisech. Pokud jde o volbu období roku 2008 pak důvodem je skutečnost, že část rozhodnutí o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody za současného uložení dohledu lze napadnout odvoláním, a tedy z toho vyplývá nutnost prodloužení řízení o řízení před odvolacím soudem a já vycházím z předpokladu, že zkoumané období bude kompletní, tedy i po případných rozhodnutích o opravných prostředcích, a navíc zde již budu i zprávy o průběhu dohledu, příp. další listiny zabývající se chováním odsouzeného (nová rozhodnutí v dalších trestních věcech, zprávy ze zaměstnání, bydliště apod.).

5.4. Popis vlastního výzkumu

Vlastní výzkumné šetření probíhalo ve třech fázích. První fáze představovala přípravnou fázi, v rámci níž jsem si ujasnila předmět výzkumu, použitou metodu a výzkumný soubor. Součástí přípravné fáze bylo rovněž studium literatury, kterou jsem realizovala v průběhu vypracovávání diplomové práce a dále pak jednání s předsedou Okresního soudu v Ostravě ohledně umožnění realizace výzkumu. Z uvedeného jednání pak definitivně vzešel i

výzkumný soubor. V rámci této fáze jsem rovněž vypracovala diagram dat (příloha č.4.), které jsem měla v úmyslu, podle vytýčených výzkumných okruhů, sbírat.

Vlastní realizace výzkumného šetření pak zahrnovala seznámení se s principy vedení a obsahem soudního spisu, pohovory s částí soudců, kteří danou agendu rozhodují a vlastní sběr dat, tedy studium předložených soudních spisů. Realizace výzkumu proběhla v měsíci únor roku 2012 v rámci studijní stáže, která byla završena účastí u jednání soudu o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody dne 28.3.2012 ve Věznici Ostrava Heřmanice. Pokud jde o vlastní práci se zkoumaným vzorkem spisů, pak je nutno říci, že se jednalo o práci časově poměrně náročnou, jelikož studium každého spisu, včetně zaznamenávání do diagramu dat, zabralo v průměru 20 až 30 minut.

Závěrečná fáze výzkumu představovala interpretce sebraných údajů a jejich konfrontace s výzkumnými okruhy. Ačkoliv se svou povahou jednalo o kvalitativní výzkum nevyhnula jsem se při vyhodnocování statistickým metodám, zejména pak určování četnosti výskytu daného jevu. Výsledky jsem interpretovala prostřednictvím tabulek se slovním popisem a vyvozování obecných závěrů, které jsou samozřejmě limitovány charakterem výzkumného souboru, který nelze označit za reprezentativní pouze ve vztahu k Okresnímu soudu v Ostravě k případům projednávaným v letech 2009, 2010 a 2011. V závěru výzkumu jsem se zamyslela rovněž nad množnostmi dalších výzkumů v této oblasti.

5.5. Vlastní výsledky

V rámci realizovaného kvalitativního výzkumu byly data získávána z agendy PP (podmíněné propuštění) Okresního soudu v Ostravě. Celkem mi bylo předloženo 50 spisů, ve kterých bylo rozhodnuto o podmíněném propuštění odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody za současného vyslovení dohledu probačního úředníka (parole). Jednalo se o řízení zahájená v letech 2008 až 2011, a to v počtech uvedených v tabulce č. 1.

Tabulka č. 1.

rok	celkem propuštěno osob za podmínky zkušební doby	z toho s dohledem	procento %
2008	120	40	33,3
2009	104	22	21,2
2010	114	9	7,9
2011	169	12	7,1

S ohledem na obsáhlost spisu dokumentující podmíněné propuštění odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody za současného uložení dohledu, byl výzkumný vzorek omezen na počet 50 spisů. Zkoumala jsem tedy všechny spisy z let 2011, 2010, 2009, avšak z roku 2008 jsem zkoumala pouze 7 spisů.

Jako poměrně překvapivý, údaj je poměrně výrazně klesající četnost případů, ve kterých bylo soudem rozhodnuto o uložení dohledu, který v letech 2010 a 2011 nepřesáhl 8 %.

Zjištění vyplývající z tabulky č. 1. je, s ohledem na to, jaký význam přikládá odborná literatura institutu dohledu, co by jednoho ze základních nástrojů restorativní justice, velice překvapivé. Bohužel již nyní je nutno uvést, že ani předložené spisy, jakož i realizované rozhovory se soudci, kteří rozhodují ve věcech podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody za současného dohledu, nepřineslo jednoznačné a uspokojivé vysvětlení. Na druhou stranu je nutno připomenout zásadní poznatek ze zmiňovaných rozhovorů, a to je vnímání významu dohledu jako nástroje restorativní justice. Slyšení soudci shodně uvádějí, že důvodem pro uložení dohledu je především nutnost zabezpečení kontroly pobytu, resp. pobytu odsouzeného a zároveň pak i nutnost kontroly sociálně patologického jednání (nejčastěji závislosti alkoholového a drogového typu), které doprovázely spáchání trestného činu, a to i navzdory prodělanému, příp. ukončenému ochrannému léčení. Bohužel zcela zde absentuje základní motivace klasické parole, a tou je zhodnocení míry resocializace osobnosti odsouzeného a projev důvěry v dosažení účelu trestu. Nahlíženo z pohledu opaku lze říci, že odsouzený, který byl podmíněně propuštěn z výkonu trestu odnětí svobody aniž by mu byl ukládán dohled, představuje pro rozhodujícího soudce vyšší pravděpodobnost resocializace své osobnosti, oproti odsouzenému, kterému je při podmíněném propuštění dohled ukládán. Uvedené zjištění nabízí otázku, zda by zákonné provedení institutu parole nemělo zahrnovat zásadnější zdůraznění důvěry v osobnost a dosaženou míru resocializace odsouzeného. Navíc soudci shodně uvádějí, že při rozhodování zda uložit dohled či nikoliv zohledňují rovněž kapacitní možnosti PMS.

Pokud jde o formulované výzkumné otázky, které byly předmětem výzkumného šetření, pak k těmto jsem zjistila následující skutečnosti a závěry:

1. Jaká je informovanost odsouzených o možnosti podmíněného propuštění za současného uložení dohledu probačního úředníka (podíl jednotlivých subjektů na iniciaci řízení)?

Vytýčenou otázku jsem nemusela v průběhu výzkumného šetření nijak korigovat. Při sběru dat jsem se zaměřila na otázku iniciace řízení. Jak vyplývá ze zákonné úpravy, přichází do úvahy zahájení řízení z popudu: odsouzeného, Probační a mediační služby ČR, ředitele věznice, státního zástupce, soudu, zájmového sdružení občanů, příp. rodinných příslušníků odsouzeného. Podíl uvedených subjektů na iniciaci řízení je uveden v tabulce č. 2.

Tabulka č. 2.

iniciace řízení	počet	navržený dohled	konkrétní opatření
odsouzený	50	6	1
ředitel věznice	2	0	0
rodina	17	0	0
zájmové sdružení	5	0	0

- zájmové sdružení - 3x zaměstnavatel, 1x o.s., 1x kaplan církevního spol.

Z uvedeného vyplývá, že odsouzení obecně vědí o svém právu požádat o podmíněné propuštění po odpykání si poloviny, příp. dvou třetin trestu, na svobodu, nicméně lze pochybovat o tom, že by byli detailně informováni o možnosti uložení dohledu. Pouze v 6-ti případech (12%) projeví odsouzení již v návrhu ochotu podrobit se dohledu probačního úředníka, přičemž pouze v jednom případě byl ze strany odsouzeného navržen i způsob dohledu spočívající v povinnosti dostavovat se v pravidelných intervalech k probačnímu úředníku. Zarážející je však skutečnost, že tato situace nastala i v případech, kdy již v průběhu výkonu trestu, ještě před podáním návrhu na podmíněné propuštění, navázal odsouzený sám kontakt s PMS. Pokud jde o zájmová sdružení, pak ve většině případů ingerují buď bývalí zaměstnavatelé, příp. subjekty, které jsou ochotny odsouzeného po výstupu z výkonu trestu zaměstnat. Ve zkoumaném vzoru se však nejednalo o nabídku záruky za dovršení resocializace odsouzeného. V obou případech obstarávají tuto nabídku rodinní příslušníci odsouzeného. Pokud jde o rodinné příslušníky, kteří projevují zájem o podmíněné propuštění odsouzeného, pak jsou to především rodiče a manželé, jež nabízejí záruku pokud jde o bydlení odsouzeného a pomoc při hledání zaměstnání, dále pak sourozenci, ale výjimkou není

ani žádost druhého rodiče dítěte odsouzeného, která je motivována především zájmem vyšší výživné pro nezletilého z případného výdělků povinného po propuštění z výkonu trestu.

Další zásadní informace, pokud jde o informovanost o možnostech dohledu, lze dohledat v protokolech o veřejném zasedání, resp. ve výsledku odsouzeného. Ačkoliv je výsledek odsouzených velice strohý, zajímal se rozhodující soudce o iniciaci řízení a motivaci odsouzeného k podání návrhu celkem ve 29 případech (58 %), což dále posílilo zájem odsouzených o vyslovení dohledu o 13 případů (26 %). Odsouzení zpravidla sami projeví v závěrečném návrhu vůli podrobit se určitému typu kontroly či omezení, příp. se připojí k návrhu státního zástupce. Pokud však jde o roli státního zástupce, pak pokud odhlédnu od skutečnosti, že státní zastupitelství se ani v jenom případě projednávaných v letech 2009-2011, a části roku 2008, nepodílelo na iniciaci řízení, pak obecně jejich přístup k řízení o podmíněném propuštění za současného uložení dohledu, je poměrně formální, jak vyplývá z tabulky č. 3.

Tabulka č. 3.

Souhlas SZ s propuštěním	z toho s dohledem	návrh konkrétního opatření
37	23	4
74 %	46 %	8 %

druhy opatření: - 3x náhrada škody
 - 1x povinnost zdržovat se v místě svého bydliště

Pouze ve 4 případech, tedy v 8 % případů navrhli státní zástupci nějakou formu opatření, která měla být uložena soudem v rámci dohledu, přičemž škála opatření je velice strohá. Navíc lze vyzorovat i další zajímavou skutečnost, pokud jde o činnost státního zástupce v řízení o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Státní zástupci, kteří byli přítomni jednání soudu o podmíněném propuštění odsouzeného navrhovali ve 13x případech návrh zamítnout a působit na odsouzeného dalším průběhem trestu. Navzdory tomu, že soud ve všech těchto případech vyhověl návrhu odsouzeného a podmíněně jej propustil z výkonu trestu, nebyl ze strany státního zástupce podán ani jednou opravný prostředek, dokonce se bezprostředně po vyhlášení rozhodnutí vzdali práva na opravný prostředek.

Co se týče dalších otázek iniciace řízení, pak soud zkoumal v rámci řízení o podmíněném propuštění za současného uložení dohledu rovněž i poměry odsouzeného, do kterých by se měl z výkonu trestu vrátit. Soud se zajímal především o otázku bydlení (37 případů, 74 %), dále pak zajištění zdroje příjmů (26 případů, 52 %) a s tím související otázky náhrady škody a dále pak o zajištění protialkoholického léčení (2 případy, 4 %) po propuštění z výkonu trestu.

Pokud jde o délku vykonaného trestu, pak návrh byl podáván vždy po odpykání si alespoň 1/2 trestu, v případě pachatelů zvláště nebezpečných trestných činů po odpykání 2/3 trestu. V žádném případě nebyl podán návrh ještě před uplynutím 1/2 trestu, tak jak umožňuje ustanovení § 88 odst. 2 trestního zákoníku.

2. Jakého druhu trestné činnosti se žadatelé o podmíněné propuštění, u kterých byl uložen dohled probačního úředníka, dopouštěli?

Pokud jde o tuto výzkumnou otázku, tak zjištěná data umožňují toliko provést toliko statistické hodnocení. Jak vyplývá z tabulky č. 4. byla zastoupení druhu trestné činnosti následující (trestné činy byly zařazovány podle druhu – hlavy, v případě mnohosti trestných činů (souběh) byl uvažován trestný čin, dle kterého byl vyměřen druh a výše trestu:

Tabulka č. 4.

druh trestného činu	počet	procento %
proti hospodářské kázni	1	2
proti měně a trestné činy daňové	1	2
jiná rušení činnosti státního orgánu	2	4
obecně nebezpečné	5	10
hrubě narušující občanské soužití	6	12
proti rodině a mládeži	4	8
proti životu a zdraví	10	20
proti svobodě a lidské důstojnosti	5	10
proti majetku	16	32

Je nutno ovšem doplnit, že v 9 případech (18 %) byl spáchán skutek, spáchán spolu s trestným činem proti majetku, který však nebyl základem pro vyměření trestu. Obecně tedy převažovalo majetková trestná činnost.

Pokud jde o délku uloženého trestu, pak tato je zřejmá z tabulky č. 5. Z této tabulky lze vyvodit, že většina případů parožního dohledu je ukládána u podmíněného propuštění z kratších trestu, a to do 3 let, celkem 66%. Lze se jen domnívat, že tento trend je motivován potřebou déle sledovat chování odsouzeného, oproti odsouzenému, který je ve výkonu trestu delší dobu v důsledku čehož je déle vystaven výchovnému působení v přímém výkonu trestu.

Tabulka č. 5.

délka trestu v letech do	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	nad 10
četnost	9	11	13	1	5	2	3	2	0	1	3
procenta	18	22	26	2	10	4	6	4	0	2	6

Pokud jde o otázku recidivy, pak je nutno uvést, že pouze v jednom případě bylo rozhodnuto o podmíněném propuštění odsouzeného, který již v minulosti byl podmíněně propuštěn a dostal se opět do výkonu trestu. Tato skutečnost však byla způsobena ukládáním souhrnného trestu, tedy ukládáním trestu za jednání, které spáchal ještě před tím, než bylo vyneseno odsouzení, ze které byl podmíněně propuštěn. Navíc i z pohovorů se soudci vylýnulo, že pravděpodobnost, že by bylo opět přistoupeno u takového odsouzeného k uložení parolního dohledu, ačkoliv již jednou tento dohled porušil, je prakticky nereálná. Strukturu recidivy znázorňuje tabulka č. 6. Role recidivy se tak jeví důležitá, jelikož dohled byl uložena recidivujícím odsouzeným v celkovém počtu 41 odsouzených, tedy 82%. Obdobně lze nahlížet i na ukazatel formy zavinění, kdy jsem zkoumala pouze rozložení na úmyslné činy a trestné činy spáchané z nedbalosti, kdy výsledky jsou vyjádřeny v tabulce č. 7. a ukazuje se, že v naprosté většině případu považuje soud za důležité sledovat osoby odsouzených za úmyslné trestné činy (48 odsouzených, 96 %).

Tabulka č. 6.

	počet	procento %
prvotrestaný	8	16
běžná recidiva	23	46
speciální recidiva	19	38

Tabulka č. 7.

forma zavinění	počet	procento %
úmysl	48	96
nedbalost	2	4

3. Jaký je podíl podmíněně propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem a bez dohledu?

Touto otázkou jsem se zabývala v úvodu vyhodnocení, po orientaci doplňuji tabulku č. 8.

Tabulka č. 8.

rok	2008	2009	2010	2011
PP bez dohledu	120	104	114	169
PP s dohledem	40	22	9	12
procenta	33,3	21,2	7,9	7,1

4. Jaký je druh a struktura dokumentů, které jsou v průběhu řízení o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem podkladem pro rozhodnutí soudu.

Těžiště řízení o podmíněném propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s uložením dohledu, ve fázi do rozhodnutí o podmíněném propuštění, spočívá ve schopnosti soudu shromáždit dostatečné množství podkladů, které popisují osobnost odsouzeného, resp. míru jeho resocializace v důsledku výchovného působení vykonávaného trestu. Jak vyplynulo z výzkumného šetření základními dokumenty, které soud má k dispozici jsou:

- návrh na podmíněné propuštění
- hodnocení odsouzeného z výkonu trestu

- opis rejstříku trestů
- dosuzující rozsudek

Ve zkoumaném vzorku se nevyskytl případ, ve kterém by tyto dokumenty nebyly obsaženy.

Dále pak soud zjišťuje poznatky osobě odsouzeného z následujících pramenů.

- zpráva sociálního pracovníka z výkonu trestu	24x,	48 %
- zpráva probačního úředníka	11x,	22 %
- zpráva z bydliště	1x,	2 %
- evidence přestupků	2x,	4 %
- lékařské zprávy	3x,	6 %
- vyjádření poškozeného	14x,	28 %
- splnění dalších podmínek odsuzujícího rozsudku	0	
- záruka zájmového sdružení	1x,	2 %
- vyjádření příbuzných	23x,	46 %
- předchozí podmíněné propuštění s dohledem	1x,	2 %

Z nastíněných dokumentů poskytují nejvíce informací o odsouzeném hodnocení z výkonu trestu, příp. zpráva PMS. Hodnocení odsouzeného z výkonu trestu je detailní a má následující strukturu:

- osobní údaje odsouzeného
- nástup do výkonu trestu
 - jednak nástup do výkonu trestu jako takového – dobrovolně, dodán Policií ČR (nedobrovolný), převeden z vazby
 - jednak nástup do hodnotící věznice
- adaptace na podmínky výkonu trestu
 - respektování vnitřního řádu nástupního oddělení
 - zařazení ve věznici dle vnitřní diference
- vlastní výkon a podmínky resocializace
 - pracovní zařazení
 - plnění pracovních povinností
 - program zacházení
 - dodržování vnitřního řádu

- ústrojová kázeň, dodržování podmínek hygieny
 - účast na výchovně vzdělávacích aktivitách
 - terapeutické programy
 - trávení volného času
 - kázeňská opatření
 - posuny v rámci vnitřní diferenciací či typy věznic
 - plnění dalších opatření odsuzujícího rozsudku – ochranné léčení
 - odpovědnost za svěřený výstrojný materiál
 - osobnostní rysy
 - vztahy k ostatním odsouzeným
 - vnější kontakty
 - osobní anamnéza – rodinné vazby, vyživovací povinnosti
 - majetková situace – dluhy, hrazení nákladů výkonu trestu
- e) celkové hodnocení odsouzeného, hodnocení naplnění účelu trestu a programu zacházení
- f) vyjádření se k návrhu na podmíněné propuštění

Ačkoliv může toto hodnocení působit šablonovitě (materiálním základem je zřejmě metodický pokyn či podobná norma) tak je velice detailní a popisuje odsouzeného ve všech rovinách, které je možné v průběhu výkonu trestu pozorovat. Zásadní význam zde sehrává nejen délka odsouzení, delší časový úsek pro hodnocení odsouzeného, ale i případné přemístování odsouzeného v rámci vězeňských zařízení v ČR. Údaje o chování odsouzeného v jiných věznicích jsou totiž velice strohé, omezují se na konstatování o kázeňských opatřeních. Co však lze vytknout těmto hodnocením, je popis programu zacházení. Z celkového počtu 50 případů byl program zacházení v hodnocení zmíněn (co do existence), ve všech případech, nicméně pouze ve 27 případech (54 %) byl popsán alespoň svým názvem. Nejčastěji se jednalo o následující programy zacházení:

- samostatný život
- zlepšení fyzické kondice
- dodržování kázně a pořádku
- zvládání abúzu alkoholu a jiných návykových látek
- hledání a udržování vnitřních hodnot

- dodržování společenských norem a zákonů
- vytváření žebříčku hodnot
- odolnost vůči vnějším vlivům
- příprava na samostatný život
- rezistence vůči vnějším vlivům
- prosociální jednání
- posilování funkce rodiny
- dosažení přeřazení v rámci vnitřní diferenciaci
- pravidelné plnění povinností
- posilovat odpovědnost za svá rozhodnutí
- preference pozitivních hodnot, změna hodnot
- smysluplné trávení volného času
- utváření pracovních návyků
- zodpovědnost k životním hodnotám
- posílení kázně a vnitřní disciplíny
- nutnost dodržování zákazů

Z hodnotící zprávy však nelze vyčíst alespoň rámcový obsah tohoto programu. Navíc se zpráva obecně omezuje pouze na hodnocení zda program plní či nikoliv. Obdobně je to u kázeňských odměn, které jsou definovány četností, a jen výjimečně obsahuje zpráva uvedení alespoň dvou až tří důvodů, které k uložení odměn vedly. Vzhledem k počtu odměn v rozmezí 1- 38 je rovněž v tomto směru hodnocení nedostatečné.

Pokud jde o závěrečný návrh hodnotící zprávy, pak tyto obsahují pouze konstatování zda byl či nebyl naplněn účel výkonu trestu, a v jednom případě obsahovala nesouhlas s podmíněným propuštěním. Nicméně v případě souhlasu, neobsahovala žádná zpráva doporučení, zda uložit dohled probačního úředníka či nikoliv, ani návrh případných opatření pro realizaci dohledu.

Pokud jde o uváděnou další zprávu sociálního pracovníka z výkonu trestu osobě o odsouzeného, pak tato byla realizována formou výsledku tohoto pracovníka soudem. Obsahem výsledku však bylo zpravidla konstatování, že sociální pracovník souhlasí se závěry písemného hodnocení.

Pokud jde zprávy probačních úředníků, pak jejich struktura je rámcově shodná se zprávou o plnění podmínek dohledu.

Zprávy zaměstnavatelů obsahují nezávazný příslib zaměstnání odsouzeného v případě podmíněného propuštění, příp. hodnocení předchozího pracovního poměru.

Lékařské zprávy, zpravidla ve formě znaleckého posudku z oboru psychiatrie, příp. zpráva o zdravotním stavu odsouzeného.

Co se týče náhrady škody, pak tato je nejčastěji realizována ve formě finančního plnění, příp. omluvy poškozenému a snahy o uzavření splátkového kalendáře.

Osobně se domnívám, že i navzdory poměrně detailní zprávy z výkonu trestu, příp. zprávy PMS, je na škodu, že soud před rozhodnutím o podmíněném propuštění neprovádí hlubší šetření o orgánu obcí, s cílem zjistit civilní poměry odsouzeného po případném propuštění z výkonu trestu. V této rovině soud zpravidla vychází z tvrzení příbuzných, kteří iniciovali zahájení řízení o podmíněném propuštění, příp. se připojili k návrhu odsouzeného. Neověřuje si předkládaná tvrzení ohledně bydlení odsouzeného, příp. práce odsouzeného u místně příslušných sociálních kurátorů, což by jistě umožnilo vytvořit si obrázek o existencionálních těžkostech, se kterými se bude odsouzený bezprostředně po propuštění z výkonu trestu potýkat.

5. Jaký je druh a charakter ukládaných opatření v průběhu dohledu?

Mimo zkušební doby, která je obligatorní a týká se i klasického podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody bez uložení dohledu, je zásadním nástrojem tohoto institut dohled probačního úředníka (parole). Tento dohled, jak vyplývá z teoretické části mé diplomové práce, představuje systém opatření, které je podmíněně propuštěný odsouzený povinen dodržovat a které jsou kontrolované probačním úředníkem. Vlastní opatření pak vycházejí ze tří zdrojů. Prvním zdrojem je zákoně sám, jedná se o povinnosti, které jsou definovány zákonem a podmíněně propuštěný je povinen je dodržovat, aniž by bylo zapotřebí je explicitně definovat v rozhodnutí soudu či v probačním programu. Tyto zákonné povinnosti jsou následující:

- spolupracovat s probačním úředníkem způsobem, který mu probační úředník stanoví na základě jeho probačního programu
- dostavovat se k probačnímu úředníkovi ve lhůtách, které mu budou stanoveny probačním úředníkem

- informovat probačního úředníka o svém pobytu, zaměstnání, o dodržování soudem uložených přiměřených omezení nebo povinností a jiných důležitých okolnostech pro výkon dohledu určených probačním úředníkem
- umožnit probačnímu úředníkovi vstup do obydlí, ve kterém se zdržuje

V této části výzkumu jsem se tedy zaměřila na charakter opatření, které jsou odsouzenému ukládána ze strany soudu. Předně je nutno říci, že vymezení konkrétních povinností vychází především z přesvědčení soudce o nutnosti tyto další konkrétní povinnosti odsouzenému uložit. Z pravidla se jedná o povinnosti týkající se spáchaného skutku, jako pokračování v protialkoholní léčbě, zdržení se požívání omamných a psychotropních látek, náhrada škody, plnění výživného apod. Ve výzkumném vzorku byly zastoupeny následující opatření:

- dostavit se v určené lhůtě k PMS k zahájení dohledu	42x,	84 %
- přebírat úřední korespondenci, hlásit faktický pobyt	4x,	8 %
- vykonat obecně prospěšné práce (forma dohledu)	2x,	4 %
- zaevidovat se u úřadu práce	4x,	8 %
- plnit a dokladovat plnění vyživovací povinnosti	6x,	12 %
- zahájit ambulantní léčbu, příp. pokračovat v léčbě	4x,	8 %
- zdržet se požívání omamných a psychotropních látek a alkoholu	11x,	22 %
- na výzvu PMS se podrobit kontrolním odběrům na přítomnost omamných a psychotropních látek a alkoholu v těle	10x,	20 %
- dle svých sil hradit náhradu škody	6x,	12 %
- vykonat další trest uložený v jiném řízení (OPP)	1x,	2 %
- zdržet se hazardních her a vyvarovat se návštěv provozoven, kde se provozují výherní hrací automaty	2x,	4 %

Nutno říci, že soud při ukládání těchto konkrétních opatření vycházel především z okolností, za kterých byl spáchán trestný čin, jehož trest je předmětem výkonu. Typicky je to zřejmé u odsouzených, kteří svůj skutek spáchali pod vlivem alkoholu či drog, příp. pokud jde o trestné činy majetkového charakteru (povinnost k náhradě škody) a trestný čin zanedbání povinné výživy (povinnost hradit dlužné a běžné výživné). Výrazným rysem těchto opatření je nejenom jejich plnění, ale pravidelné dokladování jejich plnění probačnímu úředníku, příp.

soudu (předkládání poštovních ústřížku o plnění finančního charakteru, potvrzení o nástupu léčby apod.).

Navzdory těmto skutečnostem jsem však očekávala, že rozsah soudem ukládaných konkrétních opatření bude jednak pestřejší a jednak daleko četnější. Jak jsem zjistila, ve zkoumaném vzorku bylo nejčastější ukládáno opatření spočívající v povinnosti dostavit se v určené lhůtě, v rozmezí 2 až 7 pracovních dnů, od propuštění z výkonu trestu k probačnímu úředníku k zahájení dohledu (84 %). Ostatní ukládaná opatření se pohybovala v rozsahu do 12 % mimo, opatření týkající se zdržení se požívání omamných a psychotropních látek a alkoholu a s tím související povinnost podrobit se na výzvu kontrolním odběrům na zjištění přítomnosti těchto látek v těle (22, resp. 20 %). Pokud vezmu v úvahu, že jednotlivá opatření se vzájemně kombinovala, tedy jednomu odsouzenému byly uloženy dvě a více opatření, pak se domnívám, že zjištěné výsledky nejsou nijak lichotivé. Absolutní počet odsouzených, kterým bylo uloženo konkrétní opatření je uveden v tabulce č. 9.

Tabulka č. 9.

celkový počet odsouzených	50	100 %
počet odsouzených, kterým bylo uloženo konkrétní opatření, mimo opatření dostavit se k PMS k zahájení dohledu.	29	58 %

Zajímavým výsledkem však bylo porovnání ukládání konkrétních opatření v čase, resp. kolikrát byly konkrétní opatření uloženy v jednotlivých zkoumaných letech (opět mimo opatření dostavit se k probačnímu úředníku), tabulka č. 10.

Tabulka č. 10.

rok	počet věcí	uložení opatření	procenta
2008	7	3	43
2009	22	11	50
2010	9	7	78
2011	12	8	67

Lze dovodit závěr, že v posledních dvou letech roste počet případů, u kterých soudy aktivně ukládá konkrétní opatření pro realizaci dohledu a dosahuje hodnot 2/3 až 3/4 případů, což je nanejvýš pozitivní. Je však velice obtížné dovozovat z realizovaného výzkumu, co je příčinou této skutečnosti. Domnívám se však, že je to dáno osobou konkrétního soudce, který o podmíněném propuštění rozhoduje, viz tabulka č. 11.

Tabulka č. 11.

soudce	počet případů	konkrétní opatření	procenta
A	26	17	65
B	3	1	33
C	1	1	nereprezentativní vzorek
D	9	2	22
E	11	8	72

6. *Jaká je délka zkušební doby?*

Dalším zkoumaným údajem byla délka uložené zkušební doby podmíněného propuštění s dohledem. Obecně je možno říci, že vždy byla délka uloženého dohledu výrazně delší, než představoval zbytek nevykonaného testu. A to dokonce i u osob, které vykonávaly trest odnětí svobody nepřevyšující 1 rok. Zkušební doby byla vždy ukládána v celých letech a jejich charakter vyplývá z tabulky č. 12.

Tabulka č. 12.

zkušební doba (roky)	1	2	3	4	5	6	7
počet	0	3	7	11	10	6	13
procenta	0	6	14	22	20	12	26

Vyhodnocením tohoto ukazatele lze říci, že nebyla zjištěná přímá závislost mezi délkou nevykonaného trestu a délkou zkušební doby, mimo toho, co jsem již uvedla dříve. Za zajímavé však považuji zjištění, že ve většině případů soudy ukládaly délku dohledu v horní polovině zákonné sazby, tedy 4 a více let, celkem ve 40 případech, což představuje 80 % zkoumaného vzorku a maximální délka byla uložena v celé čtvrtině případů (13 případů, 26 %). Bohužel výzkumem nebylo možné zjistit, co je příčinou.

7. *Jaká je úspěšnost realizace dohledu a míra resocializace odsouzeného?*

Posledním zkoumaným okruhem byla úspěšnost realizace dohledu a míra resocializace odsouzeného. Bohužel ve zkoumaném vzorku nebyly zastoupené spisy, kde by již uplynula zkušební doba a tak nebylo možné tento okruh vyhodnotit.

5.6. **Diskuse a závěr**

Výzkumná studie, kterou jsem realizovala v rámci zpracování mé diplomové práce byla mou první praktickou zkušeností s výzkumnými projekty realizovanými oboru v humanitních věd. I navzdory této výrazně limitující skutečnosti, představovala pro mne tato praktická část mé práce důležitý zdroj praktických poznatků se sociální práci realizovanou v trestní justici.

Pokud jde o závěry, které jsem z výzkumné studie dovedla a prezentovala výše, připouštím, že jiný výzkumník by je mohl v některých ohledech zpochybnit či minimálně interpretovat odlišným způsobem. Zásadní myšlenka, která však ve mne utkvěla po vyhodnocení výzkumu je přesvědčení o tom, že všechny zainteresované orgány, které se na realizaci parole v praxi podílejí, k ní přistupují velice zodpovědně. Na druhou stranu se nemohu stále oprostít od dojmu, že odborná literatura, pokud jde o paroli, coby nástroj restorativní justice, prezentuje poměrně přehnané ambice.

Já osobně, v případě realizace dalšího podrobnějšího výzkumu v této oblasti, bych některé výzkumné otázky již formulovala jinak, s cílem zjistit více porozumět kauzálním vazbám, tedy vztahu příčiny a následku. Nicméně domnívám se, že cíle výzkumné studie jsem naplnila a osobně jsem s její kvalitou spokojena.

Závěr

Zadáním mé diplomové práce bylo téma „sociální práce v trestní justici“. Cílem práce bylo analyzovat jednotlivé fáze trestního řízení a popsat možnosti sociální práce s osobou, proti níž je trestní řízení vedeno, bez ohledu jeho aktuální procesní postavení (podezřelý, obviněný, obžalovaný, odsouzený). V průběhu studia a zpracování odborné literatury a podkladů jsem došla k závěru, že zatímco, v minulosti byla práce sociálního charakteru v trestní justici zaměřena toliko na osoby v přímém výkonu trestu, lze říci, že po roce 1989 se posilují principy restorativní justice. Tyto tendence se koncentrují nejen do nových legislativních úprav, např. nové druhy alternativních trestů, zřízení Probační a mediační služby ČR apod., ale i do pracovních postupů orgánu, které do této oblasti ingerují. Již v praktických postupech všech zainteresovaných institucí a organizací lze vidět zájem o sociální podtext trestné činnosti, a to zejména s ohledem na osobu pachatele. Stěžejní úlohu zde pak

sehrávají soudy, které, jak i vyplynulo z praktického výzkumu, jež jsem realizovala, přistupují k restorativním postupům nanejvýš vstřícně a lze vypožorovat jistou míru otevřenosti k novým postupům v této oblasti.

Je pravdou, že kapitoly, které se týkají praktického průřezu sociální práce do jednotlivých fází trestního řízení mohou působit kontroverzním dojmem a v mnohých případech s mým názorem, který jsem zaujala, nemusí čtenatel souhlasit a nabídne jiný pohled. Domnívám se však, že sociální práce, jako taková, není o dobrých a špatných řešeních, ale o zájmu všech zainteresovaných složek řešit nejen následky, ale především příčiny trestné činnosti a dále pak zamezit gradaci sekundárních následků trestního řízení, příp. odsouzení. Osobně vycházím z předpokladu, že by se sociální práce v trestní justici neměla vůbec zaměřovat pouze na otázku trestu. Domnívám se, že trest má totiž daleko hlubší rozměr, než jak jej vnímá laická veřejnost. Jedná se o komplex opatření, který má několik rovin, ve kterých se projevuje nejen zájem společnosti, ale i osoba pachatele apod. Myslím si tedy, že sociální práce v trestní justici by měla vnímat trest jako východisko pro svou práci, jako autoritativní tezi, nikoliv jako předmět své diskuze. Tím nechci odrazovat od diskuze, co do druhů trestů, domnívám se však, že tato diskuze musí být vedena především na úrovni práva a přístupu společnosti ke trestnosti jako takové. Sociální práce by podle mého názoru měla být schopna nekriticky přijmout subjekt trestného činu a s tím začít pracovat v podmínkách vymezených v právních předpisech, které představují průnik trestních, veřejno-správních a sociálních právních norem, za současné akcentace faktu, že zde adresát, resp. konzument sociální služby, tuto službu často nevyhledává. Navíc může sociální službu vnímat jako opatření, které je součástí uloženého trestu či snahu o zpestření jinak stereotypního života ve věznici apod.

Zpracování diplomové práce mi osobně umožnilo hlouběji proniknout nejen do problematiky sociální práce v kontextu trestní justice, ale získat i širší náhled na tuto specifickou oblast a seznámit s dalšími poznatky, které reálnou praxi provázejí.

Seznam použité literatury:

- 1) Břeská, N. Burdová, E. Vránová, L. Státní sociální podpora s komentářem a příklady k 1.6.2010, Anag. 13. aktualizované vydání. Olomouc, 2010. 239 s. ISBN: 978-80-7263-609-9
- 2) Černínová, V. Makariusová, V. Sedláček, V. Sociální ochrana. 2.upravené vydání. Praha: Policejní Akademie ČR, 1998. 194 s. ISBN: 80-85981-97-1
- 3) Goldmann, R. Vybrané kapitoly ze sociálních disciplín. 3. přepracované a doplněné vydání. Olomouc: UP Olomouc, 2006. 131 s. ISBN: 80-244-1454-6
- 4) Hartl, P. Hartlová, H. Velký psychologický slovník. 4.vydání. Praha: Nakladatelství Portál, 2010. 800 s. ISBN: 978-80-7367-686-5
- 5) Hendl, J. Úvod do kvalitativního výzkumu. 1. vydání. Praha. Karolinum – Universita Karlova, 1997. 243 s. ISBN: 80-7184-549-3

- 6) Hendl, J. Přehled statistických metod zpracování dat. 2. opravené vydání. Praha, 2006. 583 s. ISBN: 80-7367-123-9
- 7) Hendl, J. Kvalitativní výzkum. 2. přepracované a aktualizované vydání. Praha, 2008. 407 s. ISBN: 978-80-7367-485-4
- 8) Hendrych, D. a kol. Právní slovník. C.H.Beck. 3. podstatně rozšířené vydání. Praha, 2009. 1459 s. ISBN: 978-80-7400-059-1
- 9) Holá, L. Mediace, způsob řešení mezilidských konfliktů. 1. vydání. Havlíčkův Brod: Grada Publishing, a.s, 2003. 192 s. ISBN: 80-247-0467-6
- 10) Jandourek, J. Sociologický slovník. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Portál, s.r.o., 2001. 285 s. ISBN: 80-7178-549-0
- 11) Jelínek, J. a kol. Trestní právo procesní. 3. vydání. Praha: Eurolex Bohemia, s.r.o., 2003. 619 s. ISBN: 80-86432-58-0
- 12) Junková, L. Čermáková, M. Sociální kurátoři v postpenitenciární péči. 1. vydání. Praha: Československý výzkumný ústav práce a sociálních věcí Bratislava, pracoviště Praha, 1979. 185 s.
- 13) Květenská, D. Úvod do sociální práce pro pomáhající profese. 1. vydání. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2007. 108 s. ISBN: 978-80-7041-860-4
- 14) Matoušek, O. Slovník sociální práce. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Portál, s.r.o., 2003. 287 s. ISBN: 80-7178-549-0
- 15) Matoušek, O. Slovník sociální práce. 2. přepracované vydání. Praha: Nakladatelství Portál, s.r.o., 2008. 272 s. ISBN: 978-80-7367-368-0
- 16) Matoušek, O. a kol. Metody a řízení sociální práce. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Portál, s.r.o., 2003. 380 s. ISBN: 80-7178-548-2
- 17) Matoušek, O. Kolářková, J. Kodymová, P. Sociální práce v praxi. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Portál, s.r.o., 2005. 351 s. ISBN: 80-7367-002-X
- 18) Matoušek, O. Kolářková, J. Kodymová, P. Sociální práce v praxi. 2. vydání. Praha: Nakladatelství Portál, s.r.o., 2010. 351 s. ISBN: 978-80-7367-81800
- 19) Nesětová, I. Hortvíková, P. Základy péče o společensky nepřizpůsobivé občany. 1. vydání. Ostrava: OU Ostrava. 2004. 75 s. ISBN: 70-7042-304-8
- 20) Pešatová, I. Švingalová, D. Základní informace o studijním oboru penitenciární péče. 1. vydání. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2005. 63 s. ISBN: 80-7083-961-9

- 21) Praško, J. Prašková, H. Asertivitou proti stresu. 1. vydání. Havlíčkův Brod: Grada Publishing, s.r.o., 1996. 184 s. ISBN: 80-7169-334-0
- 22) Průcha, J. Walterová, E. Mareš, J. Pedagogický slovník. 6. vydání. Praha: Nakladatelství Portál, s.r.o., 2009. 395 s. ISBN: 978-80-7367-647-6
- 23) Přesličková, H. Gajdoš, R. Krutina, M. Obecně prospěšné práce. 1. vydání. Praha: Český helsinský výbor, 2003. 72 s. ISBN: 80-8643-14-4
- 24) Rauchfleisch, U. Doprovázení a terapie delikventů. 1. vydání. Boskovice. 1999. 88 s. ISBN: 80-85834-83-9
- 25) Riski, L.L. Arnold, T. Kratina J.M. Mediace aneb jak řešit konflikty. Praha: Sdružení pro rozvoj sociální práce v trestní justici, 1997. 126 s. ISBN: 80-901710-6-0
- 26) Štern, P. Ouředníčková, L. Doubravová, K. Probace a mediace. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Portál, s.r.o., 2010. 216 s. ISBN: 978-80-7367-757-2
- 27) Tichý, M. Práce se sociálně neadaptovanými klienty. 1. vydání. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2007. 80 s. ISBN: 978-80-7368-310-8
- 28) Vágnerová, M. Vývojová psychologie pro obor penitenciární péče. 1. vydání. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2008. 124 s. ISBN: 978-80-7372-307-1
- 29) Valenta, M. Dramaterapie. 1. vydání. Olomouc: Nakladatelství Netopýr, 1999. 132 s. ISBN: 80-86096-27-0
- 30) Vantuch, P. Základy nápravně výchovné činnosti. 1. vydání. Praha: SPN Praha, 1987. 134 s.
- 31) Větrovec, V. Nedorost, L. Sovák, Z. Adamcová, Z. Zákon o mediaci a probaci – komentář. 1. vydání. Praha: Eurolex Bohemia, s.r.o., 2002. 114 s. ISBN: 80-86432-32-7
- 32) Universum – všeobecná encyklopedie. 4. díl. 1. vydání. Praha: Euromedia Group, k.s., 2000. 649 s. ISBN: 80-207-1066-3
- 33) Žatecká, E. Postavení a úkoly probační a mediační služby. 1. vydání. Ostrava: KEY Publishing, s.r.o., 2007. 136 s. ISBN: 978-80-87071-55
- 34) Zákon číslo 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění platném do 31.12.2009
- 35) Zákon číslo 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), v p.p.
- 36) Zákon číslo 44/1973 Sb., o ochranném dohledu, ve znění platném do 30.6.1999

- 37) Zákon číslo 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení, ve znění platném do 31.12.1992
- 38) Zákon číslo 129/1975 Sb., o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení, ve znění platném do 30.9.1988
- 39) Zákon číslo 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, ve znění platném do 31.12.2006
- 40) Zákon číslo 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, v p.p.
- 41) Zákon číslo 114/1988 Sb., o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení, ve znění platném do 31.12.2006
- 42) Zákon číslo 114/1988 Sb., o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení, v p.p.
- 43) Zákon číslo 463/1991 Sb., o životním minimu, ve znění platném do 31.12.2006
- 44) Zákon číslo 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti, ve znění platném do 31.12.2006
- 45) Zákon číslo 293/1993 Sb., o výkonu vazby, v p.p.
- 46) Zákon číslo 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, v p.p.
- 47) Zákon číslo 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, ve znění do 31.12.2006
- 48) Zákon číslo 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, v p.p.
- 49) Zákon číslo 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, v p.p.
- 50) Zákon číslo 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), v p.p.
- 51) Zákon číslo 108/2006 Sb., o sociálních službách, v p.p.
- 52) Zákon číslo 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, v p.p.
- 53) Zákon číslo 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, v p.p.
- 54) Zákon číslo 128/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence a o změně některých souvisejících zákonů, v p.p.
- 55) Zákon číslo 40/2009 Sb., trestní zákoník, v p.p.
- 56) Vyhláška číslo 182/1991 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon ČNR o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení, ve znění platném do 31.12.2006
- 57) Vyhláška číslo 182/1991 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon ČNR o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení, v p.p.

- 58) Vyhláška číslo 109/1994 Sb., kterou se vydává řád výkonu vazby, ve znění platném do 31.12.2006
- 59) Vyhláška číslo 109/1994 Sb., kterou se vydává řád výkonu vazby, v p.p.
- 60) Vyhláška číslo 110/1994 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody, ve znění platném do 31.12.2000
- 61) Vyhláška číslo 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody, v p.p.
- 62) Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. Registr poskytovatelů sociálních služeb.(<http://iregistr.mpsv.cz>)

Seznam příloh

- 1) Etický kodex sociálního pracovníka
- 2) Znění ustanovení § 52 až § 56 vyhlášky č. 182/1991 Sb., ve znění do 31.12.2006
- 3) Nevládní instituce realizující sociální práci v trestní justici v Moravskoslezském kraji
- 4) Diagram dat
- 5) Žádost Okresnímu soudu v Ostravě o realizaci výzkumné studie
- 6) Kazuistika

Příloha č. 1. Etický kodex sociálního pracovníka

1. Etické zásady

1.1 Sociální práce je založena na hodnotách demokracie a lidských práv. Sociální pracovníci proto dbají na dodržování lidských práv u skupin a jednotlivců tak, jak jsou vyjádřeny v Chartě lidských práv Spojených národů a v Úmluvě o právech dítěte.

1.2 Sociální pracovník respektuje jedinečnost každého člověka bez ohledu na jeho původ, etnickou příslušnost, rasu či barvu pleti, mateřský jazyk, věk, stav, sexuální orientaci, ekonomickou situaci, náboženské a politické přesvědčení a bez ohledu na to, jak se podílí na životě celé společnosti.

1.3 Sociální pracovník respektuje právo každého jedince na seberealizaci v takové míře, aby současně nedocházelo k omezení stejného práva druhých osob.

1.4 Sociální pracovník pomáhá jednotlivcům, skupinám, komunitám a sdružením občanů svými znalostmi, dovednostmi a zkušenostmi při jejich rozvoji a při řešení konfliktů jednotlivců se společností a jejich následků.

1.5 Sociální pracovník musí dávat přednost profesionální odpovědnosti před svými soukromými zájmy. Služby, které poskytuje, musí být na nejvyšší odborné úrovni.

2.1 Ve vztahu ke klientovi

2.1.1 Sociální pracovník vede své klienty k vědomí vlastní odpovědnosti.

2.1.2 Sociální pracovník jedná tak, aby chránil důstojnost a lidská práva svých klientů.

2.1.3 Sociální pracovník pomáhá se stejným úsilím a bez jakékoliv formy diskriminace všem klientům.

2.1.4 Chrání klientovo právo na soukromí a důvěrnost jeho sdělení. Data a informace požaduje s ohledem na potřebnost při zajištění služeb, které mají být klientovi poskytnuty a informuje ho o jejich potřebnosti a použití. Žádnou informaci o klientovi neposkytne bez jeho souhlasu. Výjimkou jsou osoby, které nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu (zejména nezletilé děti) nebo tehdy, když jsou ohroženy další osoby. V případech správního řízení umožňuje účastníkům tohoto řízení nahlížet do spisů, které se tohoto řízení týkají.

2.1.5 Sociální pracovník dbá, aby klienti obdrželi všechny služby a dávky sociálního zabezpečení, na které mají nárok, a to nejen od instituce, ve které jsou zaměstnáni, ale i od ostatních příslušných zdrojů. Poučí klienty o povinnostech, které vyplývají z takto poskytnutých služeb a dávek. Pomáhá řešit i jiné problémy týkající se dalších sfér jeho života.

2.1.6 Sociální pracovník hledá možnosti jak zapojit klienty do procesu řešení jejich problémů.

2.2 Ve vztahu ke svému zaměstnavateli

2.2.1 Sociální pracovník odpovědně plní své povinnosti vyplývající ze závazku ke svému zaměstnavateli.

2.2.2 V zaměstnavatelské organizaci spolupůsobí při vytváření takových podmínek, které umožní sociálním pracovníkům v ní zaměstnaných přijmout a uplatňovat závazky vyplývající z tohoto kodexu.

2.2.3 Snaží se ovlivňovat sociální politiku, pracovní postupy a jejich praktické uplatňování ve své zaměstnavatelské organizaci s ohledem na co nejvyšší úroveň služeb poskytovaných klientům.

2.2.4 Ve vztahu ke svým kolegům

2.2.5 Sociální pracovník respektuje znalosti a zkušenosti svých kolegů a ostatních odborných pracovníků. Vyhledává a rozšiřuje spolupráci s nimi a tím zvyšuje kvalitu poskytovaných sociálních služeb.

2.2.6 Respektuje rozdíly v názorech a praktické činnosti kolegů a ostatních odborných pracovníků.

2.2.7 Kritické připomínky k nim vyjadřuje na vhodném místě a vhodným způsobem.

2.2.8 Ve vztahu ke svému povolání a odbornosti

2.2.9 Sociální pracovník dbá na udržení a zvyšování prestiže svého povolání

2.2.10 Neustále se snaží o udržení a zvýšení odborné úrovně sociální práce a uplatňování nových přístupů a metod.

2.2.11 Působí na to, aby odbornou sociální práci prováděl vždy kvalifikovaný pracovník s odpovídajícím vzděláním.

2.2.12 Je zodpovědný za své soustavné celoživotní vzdělávání a výcvik, což je základ pro udržení stanovené úrovně odborné práce a schopnosti řešit etické problémy.

2.2.13 Pro svůj odborný růst využívá znalosti a dovednosti svých kolegů a jiných odborníků, naopak své znalosti a dovednosti rozšiřuje v celé oblasti sociální práce.

2.5. Ve vztahu ke společnosti

2.5.1 Sociální pracovník má právo i povinnosti upozorňovat širokou veřejnost a příslušné orgány na případy porušování zákonů a oprávněných zájmů občanů.

2.5.2 Zasazuje se o zlepšení sociálních podmínek a sociální spravedlnosti tím, že podněcuje změny v zákonech, v politice státu a i v politice mezinárodní.

2.5.3 Upozorňuje na možnost spravedlivějšího rozdělení společenských zdrojů a potřebu zajistit přístup k těmto zdrojům těm, kteří to potřebují.

2.5.4 Působí na rozšíření možností a příležitostí ke zlepšení kvality života pro všechny lidi, a to se zvláštěm zřetelem ke znevýhodněným a postiženým jedincům a skupinám.

2.5.5 Sociální pracovník působí na zlepšení podmínek, které zvyšují vážnost a úctu ke kulturám, které vytvořilo lidstvo.

Příloha č. 2. Znění ustanovení § 52 až 56 vyhlášky č. 182/1991 Sb., ve znění do 31.12.2006.

Péče o občany společensky nepřizpůsobené

§ 52 Okruh osob

Sociální péče zahrnuje zejména pomoc

- a) občanům propuštěným z výkonu restu odnětí svobody,
- b) občanům, proti nimž je vedeno trestní řízení, popřípadě jimž byl výkon trestu odnětí svobody podmíněně odložen, a kteří ji potřebují k překonání nepříznivých sociálních dopadů,
- c) občanům závislým na alkoholu nebo jiných toxikomaniích, kteří sociální péči potřebují v řešení sociálních situací,
- d) občanům žijícím nedůstojným způsobem života,
- e) občanům propuštěným ze školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy po dosažení zletilosti.

§ 53 Sociální poradenská péče

Občanům společensky nepřizpůsobeným se poskytuje sociální poradenská péče k překonání obtížných životních poměrů a pomáhají se jim řešit sociální důsledky jejich společenské nepřizpůsobenosti.

§ 54 Peněžité a věcné dávky

Občanům uvedeným v § 52 lze poskytnout jednorázové peněžité a věcné dávky do výše 1000 Kč k zabezpečení jejich životních potřeb při splnění podmínky sociální potřeby. Přitom se přihlíží u občanů propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody i k výši úložného z nápravně výchovných ústavů.

§ 55 Péče o občany propuštěné z výkonu trestu

Občanům společensky nepřizpůsobeným, kteří jsou ve výkonu trestu odnětí svobody a nejsou schopni práce pro stáří nebo invaliditu nebo jsou občany se změněnou pracovní schopností, se zabezpečuje již před propuštěním na základě hlášení příslušného nápravně výchovného ústavu přiznání dávek nebo služeb sociální péče. Občanům starým nebo pro svůj zdravotní stav vyžadujícím soustavnou péči, pokud nemají příbuzné, kteří se o ně postarají, se zabezpečuje přijetí do ústavů sociální péče přímo z výkonu trestu odnětí svobody.

§ 56 Spolupráce s jinými orgány a organizacemi

Při výkonu péče o společensky nepřizpůsobené občany spolupracují obce s orgány činnými v trestním řízení s dalšími státními orgány, s nápravně výchovnými ústavami, zdravotnickými zařízeními, občanskými sdruženími, církvemi, charitativními a jinými organizacemi.

Příloha č.3. Nevládní instituce realizující sociální práci v trestní justici v Moravskoslezském kraji, se zaměřením na osoby vedoucí rizikový způsob života nebo jsou tímto způsobem života ohrožené, příp. na pachatele trestných činů.

- 1) Akademie J.A. Komenského Karviná, o.s.
- 2) Althaia, o.s.
- 3) ARKA CZ
- 4) Armáda spásy v ČR
- 5) Asociace rodičů a přátel zdravotně postižených dětí v ČR, o.s.
- 6) CENTROM, o.s.
- 7) Centrum nové naděje
- 8) Centrum pro rodinu a sociální péči, o.s.
- 9) Centrum pro zdravotně postižené Moravskoslezského kraje, o.s.
- 10) Centrum psychologické pomoci, p.o.
- 11) Centrum sociálních služeb Ostrava, o.p.s.
- 12) Diecézní charita ostravsko-opavská

- 13) EUROTOPIA Opava, o.p.s.
- 14) Charita Bohumín
- 15) Charita Český Těšín
- 16) Charita Ostrava
- 17) Krizové a kontaktní centrum „Pod slunečníkem“
- 18) Krystal Help, o.s.
- 19) LIGA, o.s.
- 20) „Máš čas?“, o.s.
- 21) Městská nemocnice Ostrava, p.o.
- 22) Občanské sdružení AVE
- 23) Občanské sdružení Heřmánek
- 24) Občanské sdružení NET
- 25) Občanské sdružení Nová šance
- 26) Občanské sdružení Vzájemné soužití
- 27) Občanské sdružení ONŽ – pomoc a poradenství pro ženy a dívky
- 28) OPEN HOUSE
- 29) o.s. Filadelfie
- 30) REINTEGRA
- 31) Renarkon, o.p.s.
- 32) Sdružení FAUST
- 33) Slezská diakonie
- 34) SLEZSKÁ HUMANITA, o.s.
- 35) Sociální služby Karviná, p.o.
- 36) SPOLEČNĚ-JEK METANE, o.s.
- 37) Středisko sociálních služeb Kopřivnice, p.o.
- 38) ZIP Zábava Informace Poradenství a pomoc

Příloha č.4. Diagram dat.

1a)	Popud k řízení	6a)	Délka zkušební doby	6b)	Druh Opatření	5a)	Stanovisko SZ
	Odsouzený		Do 1 roku		- dle zákona		Ano
	PMS		Do 2 let				Ne
	Věznice		Do 3 let				
	Stát.zast.		Do 4 let				5b dohled
	Soud		Do 5 let				Ano
	Zájmové sdružení :		Do 6 let				Ne
	Rodina		Do 7 let				5c) opatření
	Jiný subjekt :						

1b)	Výslech odsouzeného	1c)	Délka vykonaného trestu	1d)	Zájem o typ propuštění
	Zájem o iniciaci		Po ½ trestu		
	Zájem o motiv		Před ½ trestu		S dohledem

	:				
	Popis zajištění potřeb mimo VT :		Opětovně v průběhu téhož trestu		Bez dohledu

2a) Druh trestné činnosti	2b) Společenská nebezpečnost	2c) Recidiva	2d) Výše trestu
Proti životu a zdraví	Běžný pachatel	Prvotrestaný	Do 1 roku
Proti svobod.lid.důst.	Zvláště nebezpečný pachatel	Běžná recidiva	Do 2 let
Obecně nebezpečné		Speciální recidiva	Do 3 let
Hrubě narušující ob.s.			Do 4 let
Proti rodině a mládeži			Do 5 let
Ostatní :			Do 6 let
			Do 7 let
			Do 8 let
			Do 9 let
			Do 10 let
			Nad 10 let

2e) Forma zavinění	2f) Návykové látky	2g) Další druh trestu
Úmysl	Alkohol	Ne
Nedbalost	Jiné látky :	Ano :
	Jiné patologické návyky :	

3a) Podíl s D /bez D	3b) Návrh dohledu již v podnětu/návrhu , jaký druh opatření	3c) Vyhovění návrhu s dohledem
Faktický podíl :	Ne Ano	Faktický podíl
2009	- druh opatření:	2009
2010		2010
2011		2011

- 4) Druh a struktura dokumentů, které jsou v průběhu řízení o podmíněném propuštění za současného uložení dohledu podkladem pro soudní rozhodnutí.

4a)	Druh dokumentu	4b)	charakter	4c)	Obsah hodnotící zprávy, příloha na samostatném listu
	Návrh, podnět		Souhlas x nesouhlas		
	Vyjádření ředitele VS		Popis ods. s vyjádřením k návrhu		
	Zpráva soc.prac. VS		Popis odsouzeného		
	Zpráva PMS		Záruka za dovršení Nápravy		
	Zpráva z bydliště		Jiné (doporučení terapie)		
	Evidence přestupků				
	RT				
	Před.odsuzující rozsud.				
	Zpráva zájm.sdružení				
	Ochranné léčení – lékař, Psycholog				
	Vyjádření poškoz. náhrada škody				
	Včasný nástup do VT				
	Splnění jiných podmínek VT (odevzdání dokladů, věcí, apod.)				
	Další dokumenty : :				

- 7) Úspěšnost realizace dohledu a míra resocializace odsouzeného

7a)	Počet zpráv	7b)	Časový interval	7c)	Obsah zprávy o dohledu
	Ukončený dohled:		Dle zákona, co 6 měsíců		Pouze hodnocení: plní x neplní
	Neukončený dohled : :		Častěji než 6 měsíců		Popis jednání odsouzeného bez ohledu na charakter opatření:

		Častěji – porušení podmínek		Popis jednání odsouzeného se zaměřením na podmínky
		Déle než 6 měsíců :		

7d)	Aktivita soudce	7b)	Prameny zpráv o chování ods.	
	Žádost k PMS dle úvahy soudce:		- PMS - jiné veřejné instituce	
	Žádost jiným subjektům bez zprávy PMS:		- zájmová sdružení - rodina	
	Žádost jiným subjektům se zprávou PMS:		- zaměstnavatel - RT	
			- PČR (nová TS)	
			- bydliště	
			- přestupky	
			- lékař, ZZ	
			- jiné:	
7f)	Naplnění podmínek dohledu	7g) přeměna ve VT		
	- opětovně stejný delikt	Četnost: ano x ne		
	- jiný delikt (TČ)			
	- správní delikty	Důvody:		
	- občanské delikty	- neplnění podmínek dohledu :		
	- podrobení se opatřením	- závadové chování, nikoliv TČ:		
	- podobení se povinností	- nový TČ :		
	- náhrada škody (peníze) (jen dohoda)			
	- náhrada škody (restituce) (jen dohoda)	Doba po propuštění: - do 1/4	Absolutně: - do 3 měsíců	
	- jiné odčinění újmy (jaké)	- do 1/2 uložené doby	- do 6 měsíců - do 9 měsíců	
	- neuložená opatření (terapie, prob.programy) :	- do 3/4 uložené doby	- do 1 roku - do 1,5 roku - do 2 let	
	- obnovení rodinných vztahů (plnění vyž.povin.) :	- po 3/4	- do 2,5 let - do 3 let - do 4 let - jiná doba	

ROK

Typ: A B C E

Informace ve zprávách věznice o odsouzeném.

- nástup do VT
- program zacházení
- chování ve VT
- příp. patologické projevy
- dodržování vnitřního řádu
- pracovní zařazení
- osobnost odsouzeného
- volnočasové aktivity
- terapeutické aktivity
- rodinná situace
- finanční situace
- kontakty vně věznice průběhu VT
- kázeňská opatření
- míra resocializace
- doporučení vyhovět
- navržen dohled
- navržené opatření

Příloha č.5. Žádost Okresnímu soudu v Ostravě o realizaci výzkumné studie.

Okresní soud

Ostrava

V Ostravě dne 20.2.2012

k rukám předsedy soudu Mgr. R. Pokorného

Odborná stáž – žádost o realizaci odborné stáže

Vážený pane předsedo,

jsem studentkou šestého ročníku Univerzity Palackého v Olomouci, Pedagogické fakulty, oboru pedagogika – sociální práce. Již v minulosti, konkr. v roce 2010, jsem v rámci tohoto studia absolvovala praxi na opatrovnickém úseku Okresního soudu v Ostravě. V současné době jsem studentkou závěrečného ročníku a zpracovávám diplomovou práci na téma: „Sociální práce v trestní justici“. Jak vyplývá z názvu mé diplomové práce, je tato zaměřena na otázky restorativní justice, konkr. institut tzv. „parole“, která je do právního řádu

ČR promítnuta prostřednictvím institutu podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem (§ 89 TZ).

Tímto Vás zdvořile žádám o umožnění realizace cca 3-4 denní odborné stáže v době od 27.2.2012 do 2.3.2012 na trestním úseku Okresního soudu v Ostravě se zaměřením na agendu podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem. V rámci této stáže bych chtěla zpracovat kvalitativní sociologický výzkum institutu podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s dohledem se zaměřením na podmínky ukládání a následné realizace dohledu. Ke své osobě bych uvedla, že profesně se věnuji sociální práci s mentálně postiženými jedinci, nicméně v budoucnu, po ukončení studia, bych se chtěla věnovat právě oblasti parolního dohledu. Jsem manželkou soudce Vašeho soudu JUDr. Ivo Davidka, který mne podrobně seznámil s etickými principy práce v justici, jakož i s povinnostmi týkající se povinnosti zachovávat mlčenlivost o skutečnostech, se kterými se v průběhu odborné stáže seznámím.

S pozdravem

Klára Davidková

Příloha č. 6. Kazuistika

Kazuistika

Pro kazuistiku (popis konkrétního případu) jsem si vybrala případ pana X, který byl v roce 2008 odsouzen pro majetkovou a násilnou trestnou činnost. Nutno podotknout, že v jeho případě se jednalo o opakovaná odsouzení, kdy jeho jednání lze označit za speciální recidivu. Odsouzený spáchal trestný čin v souvislosti se zneužíváním návykových látek.

Odsuzujícím rozsudkem byl odsouzenému uložen trest odnětí svobody nepřesahující 3 roky a dále zákaz řízení motorových vozidel v trvání 5 let. Odsouzený nastoupil do výkonu trestu sám a dobrovolně, tak jak mu bylo určeno soudem.

V průběhu výkonu trestu si odsouzený řádně plnil své povinnosti, k jeho chování bylo v souladu s vnitřním řádem věznice, dbal na ústrojovou kázeň a hygienu a aktivně se zapojoval do úkolových prací a dalších terapeutických a výchovně-vzdělávacích aktivit. Byl mu stanoven program zacházení s cílem vzorně plnit své povinnosti, připravovat se na

samostatný život a uvědomovat si nutnost dodržování společenských norem a zákonů. Ve výkonu trestu byl pracovně zařazen a jeho pracovní morálka byla hodnocena jako velmi dobrá. Ve volném čase se věnoval společenským hrám, četbě a náboženským aktivitám. Kontakty udržoval s příbuznými. V průběhu výkonu trestu byl opakovaně kázeňsky odměněn, nebyl kázeňsky trestán a dle názoru věznice byl po odpykání ½ trestu splněn účel trestu a odsouzený byl připraven na podmíněné propuštění.

Po odpykání ½ trestu podal odsouzený návrh na podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Ve svém návrhu akcentoval dobrovolný nástup do výkonu trestu, plnou náhradu škody a opakované kázeňské odměny v průběhu výkonu trestu. Dále popsal otázku bydlení a pracovního uplatnění v případě podmíněného propuštění.

K návrhu odsouzeného se písemně vyjádřili rodiče odsouzeného, kteří vyjádřili záruku za dovršení nápravy odsouzeného.

Soud rozhodl tak, že odsouzený se podmíněně propouští z výkonu trestu odnětí svobody, stanoví se mu zkušební doba v trvání 5 let a současně se vyslovuje nad odsouzeným dohled. V rámci uloženého dohledu mu soud uložil následující opatření:

- a) spolupracovat s probačním úředníkem způsobem, který mu probační úředník stanoví na základě jeho probačního programu.
- b) dostavovat se k probačnímu úředníkovi ve lhůtách, které mu budou stanoveny probačním úředníkem.
- c) Informovat probačního úředníka o svém pobytu, zaměstnání, dodržovat soudem uložených přiměřených omezení nebo povinností a jiných důležitých okolnostech pro výkon dohledu určených probačním úředníkem.
- d) Umožnit probačnímu úředníkovi vstup do obydlí, ve kterém se zdržuje.
- e) Do 3 pracovních dnů od podmíněného propuštění se dostavit na příslušné středisko PMS k zahájení dohledu.
- f) Zdržet se v průběhu zkušební doby požívání omamných a psychotropních látek.
- g) Podrobit se kontrolnímu odběru na přítomnost omamných a psychotropních látek v těle na výzvu probačního úředníka.

V intencích rozhodnutí soudu byl zahájen dohled nad osobou odsouzeného, byl mu stanoven probační program.

Podmínky byly téměř po dobu roku a půl plněny, včetně povinnosti zdržet se v užívání omamných a psychotropních látek. Po této době však odsouzený porušil tyto podmínky a

počal požívat alkohol v takové míře, že byl hospitalizován ve zdravotnickém zařízení. Bezprostředně po propuštění ze zdravotnického zařízení odsouzený dobrovolně nastoupil do psychiatrické léčebny k zahájení 6-ti týdenní protialkoholní léčby. Následně v léčbě pokračoval ambulantním způsobem.

Takto zásadním způsobem porušil odsouzený své povinnosti uložené soudem, což by bezpochyby vedlo k přeměně podmíněné propuštění a nařízení výkonu zbytku trestu. Odsouzený však svým aktivním způsobem a dalším dodržováním probačního dohledu, za současné absence jakýchkoliv jiných negativních poznatků o své osobě, tuto přeměnu odvrátil a i nadále úspěšně pokračuje v realizaci probačního dohledu.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Klára Davídková
Katedra:	Ústav pedagogika a sociálních studií
Vedoucí práce:	PhDr. Lenka Holá, Ph.D.
Rok obhajoby:	2012
Název práce:	Sociální práce v trestní justici
Název v angličtině:	Social work in criminal justice

Anotace práce:	Sociální práce jako forma více či méně institucionalizované pomoci osobám, které potřebují pomoc druhých je výrazným znakem soudobé formy společenské integrace. V posledních letech se s ní můžeme setkat v oblastech společenského života, kde by její široká aplikace byla ještě před několika desetiletími obtížně představitelná. Jednou z takových oblastí je i oblast trestní justice, kde představuje sociální práce s pachately trestných činů základní prvek restorativní justice. A právě tomuto oboru je věnována má diplomová práce.
Klíčová slova:	Sociální práce, sociální pracovník, sociální pracovník v trestní justici, trestní justice, restorativní justice, probační a mediační služba, parolní dohled, fáze trestního řízení
Anotace v angličtině:	Social work, as a form of more or less institutionalized assistance to persons who need the support of others, is a significant feature of the contemporary forms of social integration. In recent years, with her can we meet in the areas of social life, where its wide application, it was difficult to even a few decades ago imaginable. One such area is the area of criminal justice, where social work with perpetrators of the offence constitutes an essential element of restorative justice. And this field is devoted to the thesis.
Klíčová slova v angličtině:	Social work, social worker, social worker in the criminal courts, criminal justice, restorative justice, probation and mediation service, parolní supervision, phase of criminal proceedings
Přílohy vázané v práci:	Příloha č.1 Etický kodex sociálního pracovníka Příloha č.2 Znění ustanovení § 52 až § 56 vyhlášky č. 182/1991 Sb., ve znění do 31.12.2006 Příloha č.3 Nevládní instituce realizující sociální práci v trestní justici v Moravskoslezském kraji Příloha č.4 Diagram dat Příloha č.5 Žádost Okresnímu soudu v Ostravě o realizaci výzkumné studie Příloha č.6 Kazuistika
Rozsah práce:	77 stran
Jazyk práce:	čeština

